

Списание "Анамнеза" брой 12, 2011 г.

**За да разлиствате страниците,
посочете с мишката върху долния
десен ъгъл.**

**Можете или да ги обръщатете веднага,
чрез натискане, или да ги разгръщате
бавно, като истинска книга, държейки
натиснат бутона на мишката.**

Приятно четене!

[Свали в PDF](#)

ЗАРАЖДАНЕТО НА МОДЕРНИЯ ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИ КОНСЕРВАТИЗЪМ И ВЛИЯНИЕТО МУ ВЪРХУ РУСКАТА КОНСЕРВАТИВНА ИДЕЯ

Светослав Маноилов

Увод и историография

При цялото си своеобразие, руската история е трудно да бъде разбрана, ако не се вземат предвид тези процеси, които протичат в Русия, но преди това се създадени и развити в други европейски държави. Случаят с консерватизма е точно такъв и идеологията му се заражда и формира именно на Запад. Там постепенно, с настъпване на Новото време, крепостното право изчезва и започва да се говори за права на човека и гражданина, в резултат на което обществото се насочва в такава посока на развитие.

Други неща се случват в Русия по същото време. Крепостното право се засилва даже и през XVIII в., съсловната монархия прераства в абсолютна, а липсата на конституция, парламент и легални политически партии се запазва до началото на XX в. Въпреки всички тези различия на историческото развитие, Русия е повлияна от процесите, ставащи в Западна Европа и нейната история трябва да бъде разглеждана като част от общоевропейската, за да се получи една реална картина и за да бъде проследена причинно-следствената връзка на случващото се. Същото важи и за руския консерватизъм, който не може да бъде качествено проучен и оценен, ако се извади от европейския контекст.

Консервативни начала могат да се очертаят в различни етапи на развитието на човешкото общество и държава. Те могат да бъдат открити още във философията на Платон и Аристотел, както и при други древни мислители, но целта на настоящия труд е да се разгледат проявите на консерватизма в Новото време като реакция срещу радикалните промени от този период. Консервативните принципи са заложени в управлението на европейските държави от това време, но не съществува разработена такава доктрина и политическо учение, защото просто няма необходимост от него. Консерватизмът се формира като политическа философия и концепция, едва когато се появява потребност, т.е. когато възникват други философии, оспорващи правилността на системата и предлагащи друг път на развитие.

Изследването за произхода на западноевропейския

консерватизъм и влиянието му върху руския изисква пояснение какво представлява самият термин консерватизъм. Част от авторите търсят изворите на консерватизма в Античността и най-вече у Платон и Аристотел. Други са склонни да започнат с римските стоици и Цицерон. Не са малко и онези, които обвързват консерватизма с християнската религия и се връщат до Св. Августин, включвайки впоследствие и Тома Аквински.

Термин консерватор, в политическия смисъл се появява първо във френския език. Неговият произход се свързва със списанието „Le Conservateur“, което Шатобриан започва да издава през 1818 г. в подкрепа на каузата на реставрацията във Франция¹. По-късно консерватори започват да се наричат най-различни групи, противопоставящи се на Френската революция. Робърт Блейк твърди, че за първи път в модерен политически смисъл понятието е употребено в Англия в анонимна статия в „Quarterly Review“ от януари 1830 г., приписана на Уилсън Крокър². В нея той пише следното: „Днес, както е било винаги, ние решително и добросъвестно подкрепяме партията на торите, която би било по-удачно да наречем „консервативната партия“³.

В западноевропейската историография съществуват значителни разлики при дефинирането на консерватизма. Според Самуел Хънтингтън:

1 O'Sullivan, N. Conservatism. London, 1976, p. 9.

2 Blake, R. The Conservative Party from Peel to Churchill. London, 1972.

3 Blake, R. The Conservative Party from Peel to Churchill. London, 1972, p. 6.

„Когато основите на обществото са заплашени, консервативната идеология напомня на хората за необходимостта от определени институции и за ползата на съществуващите“⁴. Хънтингтън разграничава „три теории за консерватизма“⁵. Първата е аристократичната теория, дефинираща консерватизма като идеология на специфично и уникално историческо движение. Втората е автономната теория, според която консерватизмът е автономна система от идеи с универсална валидност. Третата е ситуационната теория, в чийто контекст консерватизмът е идеология, възникваща в определена, но повтаряща се историческа ситуация, при която се отправя радикално предизвикателство към установения ред и институции.

Френският изследовател Филип Бентон твърди, че: „Това понятие (консерватизмът според Бентон) е полезно и валидно, тъй като не предлага изкуствена структура на реалността, а изразява интелектуалното (и политическо) течение, което независимо от различните си варианти притежава свое единство и своя идеологическа самостоятелност. С други думи понятието позволява да бъде разграничена една определена във времето и пространството насока на мислене, която в основите си е ясно различима от либералната и социалистическата

4 Muller, J. Conservatism: an anthology of social and political thought from David Hume to present. New Jersey, 1997, p. 3.

5 Huntington. S, Conservatism as an Ideology,“ The American Political Science Review 51 [June 1957]: 454-473, pp. 455-456.

насока⁶. Същият автор приема, че: „консерватизмът е интелектуално (и политическо) движение на модерната ера, което се ражда заедно с нея, тъй като е насочено срещу нея; консерваторската доктрина е била създадена за защитата на традиционния политически и обществен ред на европейските нации, в основата си тя е антимодерна. Следователно чистият консерватизъм е традиционализъм⁷“.

Робърт Нисбет⁸ е съгласен, че думите „консерватор“ и „консерватизъм“ в политически смисъл се появяват в Западна Европа в началото на XIX в., но според него съдържанието им дълго предшества думите. Мисълта на Луций Кери, вторият виконт Фолкленд, когото Нисбет счита за най-големия герой на английската гражданска война: „Когато не е необходимо да се променяш, необходимо е да не се променяш“⁹, описват есенцията на консервативната идеология. „Това, с което Бърк и неговите последователи се борят е т.нар. „иновационен дух“; това е сляпото преклонение пред промяната, заради самата промяна.“¹⁰. Други изследователи са на мнение, че консерватизмът е „насоченост на човешкия ум“ (Хю Сесил)¹¹; „светоглед“, „становище“, „модел на личностно поведение“, „комплекс от социални нагласи и

предразсъдъци“ (Клинтън Роситър)¹². Робърт Шютингер има подобно мнение – консерватизмът „не е идеология или стабилен набор от доктрини за човека и вселената. По-близо ще бъдем до истината, ако погледнем на него като на нагласа“¹³.

Американският изследовател Питър Вийрек твърди: „Раждането на консерватизма се датира с есето на Едмънд Бърк от 1790 г. „Размисли върху Френската революция“ по същия начин, по който зараждането на интернационалния марксизъм се датира с „Комунистическия манифест“ от 1848 г.“¹⁴. Вийрек е съгласен с твърдението на лорд Хю Сесил, че тази политическа доктрина е „сила, предизвикана от френската революция, бореща се с тенденциите, които революцията поражда“¹⁵. Според него широкото използване на термина започва в началото на XIX от европейските традиционалисти, противници на френската революция и последствията от нея .

Вийрек твърди, че съществува и културен консерватизъм, а за представители на това течение счита Ницше, Балзак, Достоевски. Това, което той смята за значимо при тях е не толкова техните политически възгледи, колкото прозренията им за душата и раните, от които страда, от твърде повърхностния вид на либералния материалистки прогрес. „Мечтатели

6 Бентон, Ф. Консерватизмът, С.,1992, с. 8-9.

7 Пак там, с. 9.

8 Nisbet, R. Conservatism: Dream and Reality. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986.

9 Ibid, p. 26.

10 Ibid.

11 Cecil, Lord Hugh. Conservatism. London, 1912, p. 11.

12 Rossiter, C. Conservatism in America: The Thankless Persuasion. New York, 1962.

13 Schuettinger. R. The Conservative Tradition in European Thought. New York, 1970, p. 12.

14 Viereck, P. Conservatism from John Adams to Churchill. Princeton, 1956, p. 10.

15 Ibid.

извън политиката, културните консерватори винаги претеглят морални дебити срещу материалните кредити на механичния свят. Културният консерватизъм е духовна аритметика: тя изчислява цената, платена за прогреса¹⁶. Едни от най-блестящите умове на Европа споделят консервативни виждания, което доказва, че тази идеология не е ретроградна, а е резултат на задълбочено премисляне. Включването на Достоевски към плеядата от европейски философи-традиционалисти показва, че американският изследовател не дели руския от европейския консерватизъм.

Клинтън Роситър¹⁷ разграничава консерватизъм на темперамента, ситуационен консерватизъм, политически консерватизъм и консерватизъм като философия, т.е. консерватизъм на мисълта. Робърт Шютингер формулира три модуса на консервативно мислене – емпирично, рационалистично и интуитивно¹⁸. Към емпиричния модус той причислява Аристотел, Хюм, Монтескьо, Бърк, Чърчил, Оукшот; към рационалистичния – Платон, Хегел, Кортес, Нюмън, а към интуитивния – Колридж, Карлайл, Достоевски, Адамс. На политическо равнище същият автор говори за либерални консерватори (Бърк, Монтескьо, Дизраели), консервативни либерали (Смит, Токвил, Актън, Ерхард, Рьопке) и антилиберални консерватори (Местр, Кортес, Карлайл, Победоносцев).

Антъни Куинтън извежда три централни доктрини

16 Ibid, p. 18.

17 Rossiter, C., op. cit., p. 290-293.

18 Schuetinger, R., op. cit., pp. 24-26.

на консерватизма: традиционализъм, скептицизъм, органичност (organicism)¹⁹. Роджър Скрътън се опитва да формулира „аксиоми на консервативното мислене», които са неизречени и скрити в инстинктите на homo conservans. Според него, за по-доброто разбиране на модерните форми на консерватизма е необходимо да се анализира от консервативна гледна точка следният „списък от възлови концепции»: пазар, традиция, социален индивид, вярност, партньорство, авторитет и личност, държава, персонално управление, собственост и справедливост, семейство и йерархия, класи и институции, религия и морал²⁰.

Според Джери Мюлер, консерватизмът се поражда от тревогата, че значими институции са заплашени от съвременното развитие или от определени реформи: „Тревогата, че легитимността на съществуващите институции е оспорена, кара теоретиците на консерватизма да обосноват полезността на институциите“²¹. Мюлер разграничава два вида консерватизъм. Първият е православният, който защитава институциите, защото са низпослани от Бога. Вторият е неправославен, който също държи на институциите, но причина за това е, че те работят добре

19 Quinton, A., The politics of imperfection: the religious and secular traditions of conservative thought in England from Hooker to Oakeshott. London and Boston. 1978.

20 Scruton, R. The Meaning of Conservatism, London. 1988; Scruton, R. Conservative Texts. An Anthology, Macmillan Press, 1991, pp. 4-29.

21 Muller, J. Conservatism: an anthology of social and political thought from David Hume to present. New Jersey, 1997, p. 4.

и са доказали своята ефективност във времето. Този вариант е характерен най-вече за Англия. Тази теза защитават и Ричард Нюхаус, и Питър Бергер²². Те говорят за консерватизъм, породен от вяра и такъв, породен от липса на вяра.

Между анализаторите липсва съгласие и по въпроса за появата и реализацията на консерватизма, независимо дали е определен като идеология, светоглед, политическа философия и т.н. Съществуват различни теории, някои от тях доста странни и научно необосновани като тази на Фоси Хърншоу²³, който в търсене на произхода на консерватизма се връща в Райската градина. Според него Ева е първият радикал – неуморна, любопитна, винаги търсеща нещо ново и различно, тя бива измамена от лъжливите обещания на змията (за последната Хърншоу загатва, че е далечна роднина на Карл Маркс), а първият консерватор (макар и изкушен) е Адам.

От българските изследователи на консерватизма трябва да се спомене името на Светослав Малинов. Според него "...консерватизмът е критика на политическия рационализъм. Тази критика не е застинала и постоянна, така както не са променени и многобройните форми на политическия рационализъм, към които историята на нашия век добави ужасяващи примери. Консерватизмът е нещо повече от идеология, политическа доктрина или набор от политически идеи, нагласи и възгледи. Разбира се, той има своето политическо лице, но то съвсем не

²² Berger, P. Neuhaus, R. Movement and Revolution. New York, 1970.

²³ Hearnshaw, F. Conservatism in England.. London, 1933.

го изчерпва"²⁴. Правейки задълбочено проучване и опитвайки се да го анализира, българският автор накрая дава едно кратко, но много изчерпателно определение: "...консерватизмът е политическа теория на човешкото несъвършенство"²⁵.

Мнението за консерватизма на най-известния руски философ в Западна Европа Николай Бердяев заслужава внимание. Той се интересува от него още преди революцията от 1917 г. и му посвещава специално място в своите изследвания. Докато в началото на ХХ в. руският философ смята, че това течение се е изчерпило²⁶ и обезсмислило, то в следващите години и след принудителната си емиграция, той отдава своите предпочитания именно на консервативните идеи. Във "Философия на неравенството" Бердяев посвещава на него своето пето писмо – "За консерватизма". Там руският философ развива твърдението, че "...консерватизмът не е политическо направление или партия, а едно от вечните религиозни и онтологични начала на човешкото битие"²⁷. Той осъществява връзката между бъдещото и миналото. Бердяев счита консерваторите за хора, които „...жадуват нов, висш живот и не вярват в революционните пътища за постигането му"²⁸.

Според него: "Истината за консерватизма не

²⁴ Малинов, С. Консерватизмът, т. I. С. 1999, с. 34.

²⁵ Пак там, с. 37.

²⁶ Бердяев, Н. Судьба русского консерватизма. Киносценарии, 1989. N5.

²⁷ Бердяев, Н. Философия на неравенството. С., 2003. с. 107.

²⁸ Пак там, с. 107.

е началото, което задържа творчеството на бъдещето, тя е начало, което възкресява миналото в неговото нетление”²⁹. Николай Бердяев смята, че консерватизмът е такова политическо течение, без което не може да се съхрани общественият ред, понеже то има опора в хилядолетните народни чувства, които не могат лесно да се променят. Естествеността и извечността на тези идеи, доказали своята ценност в годините, са едни от основните причини, поради които руският философ им симпатизира.

От модерните руски изследвания, посветени на консерватизма, трябва да се спомене сборникът „Русский консерватизм XIX столетия. Идеология и практика”³⁰. В него³¹ се разглежда зараждането и развитието на западноевропейския консерватизъм и влиянието, което той оказва върху руския. Проследени са основните тенденции и особености на тази политическа доктрина и е направен опит да се проследи, кои черти на руския консерватизъм са привнесени отвън и кои негови идеи са оригинални.

Накрая, може да се обобщи какво представлява консерватизмът. Той е политическата теория, изхождаща от идеята за несъвършенството, философията му е насочена към това не революцията, а еволюцията да е водеща в развитието на човешкото общество.

²⁹ Пак там, с. 111.

³⁰ Гросул, В. Русский консерватизм XIX столетия. идеология и практика. М., 2000.

³¹ Пак там, с. 50-65.

Затова и консервативното политическо мислене, постоянно търси укрепване на реда и законността, съхраняване на ценностите, охлаждане на страстите, балансиране на интересите. Политическата теория на човешкото несъвършенство означава отказ от илюзии и напразни надежди, приемане на човешкия жребий. За консерватора политиката не е изкуството на желаното, идеалното, съвършеното, а е изкуството на възможното. Като консерватизъм може да се тълкува и политическият реализъм.

Консерватизмът е обвиняван от своите противници, че е ирационален понеже защитава религията и предразсъдъците. За революционера-атеист защитата на религията, традицията, нравите и обичаите е проява на ирационалност. Но за консерватора това е проява на благоразумие и държавническа мъдрост; религията, традицията, нравите и обичаите са носители на разумност, която обикновено не е разбираема за индивидуалния човешки разум. Разумът може да се използва не само, за да критикува традицията и обичаите, а за да разкрие дълбоката мъдрост и познание, които те съдържат. Скептицизмът по отношение силата на човешкия разум и осъзнаването на неговите ограничения – а не отричането му, е един от основните принципи на консерватизма. Много по-ирационално е самочувствието, с което “модернистите” застават срещу традицията и отричат миналото, въоръжени единствено с разума си...

Консерватизмът не е по принцип срещу промените,

а той е само срещу онези промени, които не отчитат спецификата на обществото и могат да разрушат реда и стабилността. Така, с няколко думи, консерватизмът може да се разглежда не като изостаналост, а като идея по-близка до възрожденските, ренесансови начала, доколкото той се стреми да възроди и да съхрани отминалата мощ и красота на човечеството - нещо, за което мечтаят и представителите на европейския Ренесанс.

Трябва да се спомене, че съществуват разлики между различните видове европейски консерватизъм. Те са обосновани от различията и спецификите на обществата. Основният фактор, от който зависи това е традицията, която лежи в основата на консерватизма. Английският консерватизъм е различен от френския и руския, както Филип Бентон пише: „Английският консерватизъм е либерален консерватизъм”³². Парламентаризмът, разделението на властите, habeas corpus и rule of law са част от историческото наследство на Англия, към което английският консерватизъм е силно привързан. Това е разликата с Франция и Русия. Така например Славната революция, според Едмънд Бърк, е консервативно дело, защото има за цел да съхрани традицията, а английският крал е детрониран, защото се е опитал да измени принципите на държавата.

Френският консерватизъм е по-близък до руския, но и там има разлика – той е католически. Въпреки това, могат да се обособят еднакви черти, характерни за

европейския консерватизъм – монархизъм, религиозност и традиционализъм. За защита на гореизложената теза в настоящият труд е разгледана дейността на Едмънд Бърк като баща на консерватизма и тази на Жозеф дьо Местр като друг основен защитник на традиционализма, който има пряко влияние в Русия. Обърнато е внимание на император Александър I и по-конкретно на идеята му за обединена християнска нация и Свещения съюз като своеобразен връх в европейската консервативна практика.

Едмънд Бърк и началото на консерватизма

Търсейки началото на модерния консерватизъм, всеки изследовател неизбежно достига до Френската революция и Едмънд Бърк. Всеки анализатор, независимо колко назад във времето извежда корените на консерватизма, не отрича водещото място на автора на „Размисли за революцията във Франция” при осмислянето на консерватизма. За огромната част от учените Едмънд Бърк е просто „бащата на консерватизма». Трябва да се отбележи, че самият той не използва думата „консерватизъм”, но пък използва глагола „консервирам”.

Според Самуел Хънтингтън „всички анализатори на консерватизма се обединяват в идентифицирането на Едмънд Бърк като консервативен архетип и в приемането на тезата, че основните елементи на неговата

32 Бентон, Ф. Консерватизмът. С., 1992, с. 61.

мисъл са основните елементи на консерватизма»³³. Консерватизмът, твърди Антъни Куинтън, „е преди всичко политическата доктрина на Едмънд Бърк.»³⁴. Клинтън Роситър нарича произведението на англичанина „Размисли за революцията във Франция” „най-чистият извор на съзнателни консервативни принципи”³⁵. Често тази най-известна книга на Бърк е наричана „библията на консерватизма». За Скрътън консервативната азбука започва с Бърк³⁶. „Бърк е основателят на нашия консерватизъм” – твърди Ръсел Кърк³⁷, който има ред изследвания³⁸, посветени на английския мислител.

Тъкмо този консенсус на учените, на фона на разнообразието и разногласията, определя и водещото място, което политическите идеи на Бърк имат за формирането на консервативната идеология. Всичко това дава основания изследването, посветено на западния консерватизъм и влиянията му върху руския, да започне именно с неговата личност.

Ърнест Баркър е един от най-сериозните изследователи на политическата философия на Едмънд Бърк и според него: „идеята за Божествена съгласуваност

33 Huntington, S. Conservatism as an Ideology, The American Political Science Review 51 [June 1957]: 454-473 p., p. 456.

34 Quinton, A., op. cit., p. 244.

35 Rossiter, C., op. cit., p. 294.

36 Scruton, R., op. cit., p. VII.

37 Kirk, R. The Conservative Mind., p. 8.

38 Kirk, R. Burke and the Philosophy of Prescription. Journal of the History of Ideas, Vol. 14, No. 3 (Jun., 1953), pp. 365-380; Kirk, R. Burke and the Principle of Order. The Sewanee Review, Vol. 60, No. 2 (Apr. - Jun., 1952), pp. 187-201.

на вселената (concordance of the Universe), включваща в себе си и държавата, е преследвала съзнанието на Бърк»³⁹. Френсиз Канаван е на мнение, че „централната идея в мисленето на Бърк е идеята за реда»⁴⁰. Питър Стенлис, един от най-влиятелните изследователи на Бърк, твърди, че естественото право е „вечна, постоянна и универсална етична норма или стандарт, чиято валидност е независима от човешката воля; следователно във всички епохи, при всички обстоятелства и навсякъде тази норма обвързва всички индивиди, раси, нации и правителства»⁴¹. Законите и обичаите нямат морална валидност, ако са в противоречие с естественото право, което е източникът на универсалния морален ред. Моралните закони следователно остават едни и същи независимо от времето и пространството. Сред новите изследователи трябва да се спомене името на Франк О'Горман⁴², който изследва философията на Бърк и отражението, която тя има в политиката на Англия.

Едмънд Бърк е роден в Дъблин на 12 януари 1727 г. На 15-годишна възраст постъпва в Тринити Колидж в родния си град, където през 1748 г. получава бакалавърска степен по хуманитарни науки. Въпреки предварителната си подготовка и желанието на баща си

39 Barker, E. Essays on Government. Oxford: Oxford University Press, 1951, p.218.

40 Canavan, F. The Political Reason of Edmund Burke, Durham, Duke University Press, 1960, p. 19.

41 Stanlis, P. Edmund Burke and the Natural Law. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1958, p.7.

42 O'Gorman, F. Edmund Burke: Edmund Burke: His Political Philosophy. London, 2004.

да избере като своя професия правото, младият Бърк се отдава на литературни и политически занимания. Изминал постепенно всички стъпала на политическата стълбица и благодарение единствено на своите лични качества, „бащата на консерватизма“ се налага като основен говорител на партията на вигите. За периода 1766-1784 г. той произнася около 600 речи в Палатата на общините, посветени на всички основни проблеми във вътрешната и външна политика на империята⁴³. При избухването на Френската революция Едмънд Бърк е един от иай-популярните политици в Англия, притежаващ богата политическа биография, но и несъмнен литературен талант, добре известен на английската публика от многобройните му публикации и речи в Парламента⁴⁴. Книгата „Размисли за революцията във Франция“ (1790 г.) е резултат на десетилетия политически опит и реакция на предизвикателството на безпрецедентни исторически събития. Философията на Бърк се превръща в първоизвор на консервативните идеи през следващите два века⁴⁵.

43 The Writings and Speeches of Edmund Burke. Oxford, 1981-1990, 12 vol.

44 Повече за биографията на Бърк виж: O'Brien, C. The Great Melody. A Thematic Biography of Edmund Burke. Chicago: The University of Chicago Press, 1992.

45 Повече за влиянието и значението на Едмънд Бърк в Европа в: Preece, Rod. Edmund Burke and his European reputation. Eighteenth century: Theory and Interpretation, vol XXI, 3, 1980, pp. 255-273.

Философията на Бърк

Философията на Едмънд Бърк е изградена на основата на европейската и конкретно английска държавническа традиция, като тя съдържа няколко водещи принципи. Това са преклонението пред църквата и религията, пред установения закон и статуквото, което е резултат от натрупаната мъдрост през вековете. Друг важен принцип за консерватора е скептицизмът към амбициите на човешкия разум да сътвори общовалидни принципи в политиката. Той засяга самата претенция на индивидуалния разум да бъде върховен съдник и авторитет. В своя радикален скептицизъм и критика на разума, Бърк се уповава на вярата и на осветената от Божието откровение и възплътила човешкия опит традиция.

Робърт Нисбет обобщава консервативните ценности, които са водещи според Бърк – патриархално семейство, местна общност, църква, гилдия и регион⁴⁶. Във философията на Бърк религията, моралът и политиката се разглеждат като неразривно цяло. Например с християнската догма за сътворената вселена той дава директен отговор на множеството въпроси, засягащи държавата⁴⁷. След като държавата възниква по волята Божия, следователно тя е осветена от Разума и притежава целесъобразност. Според Бърк, смисълът на държавата

46 Nisbet, R. Conservatism: Dream and Reality. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986, p. 1.

47 Бърк, Е. Размисли за революцията във Франция. С., 2000, с. 178.

е в развиването и реализирането на човешката природа с помощта на добродетелта и в осигуряването на средствата, нужни за това. „Този, Който е направил така, че нашата природа да се усъвършенства чрез нашата добродетел, е възжелал също и средствата, необходими за това усъвършенстване. Следователно Той е възжелал държавата»⁴⁸.

Според Бърк човекът е сътворен и изначално програмиран от своя Създател да постига целта на своето битие, което се самоусъвършенства чрез разум и добродетел. Държавата е средство за постигането на тази цел, ето защо тя е естествена и възжелана от Бога институция. Ърнест Баркер обобщава метафизичните основания на политическата мисъл на консерватора: „...идеята за Божествена съгласуваност на вселената, включваща в себе си и държавата, е преследвала съзнанието на Бърк”⁴⁹. Така „бащата на консерватизма” поставя държавата като нещо надчовешко, божествено и всяко действие срещу нея се възприема от него като атака не само срещу човешкия ред, а срещу божествения. Така такова престъпление става противоестествено и заплашва изначалните устои на цивилизацията.

Едмънд Бърк счита, че държавата оправдава своето съществуване и пълномощията, които притежава, с високите цели, които трябва да обслужва. Именно те определят обхвата на нейната власт и сферите, върху

48 The Works and Correspondence of Edmund Burke. London: Rivington. 1852, vol 4. p. 406.

49 Barker, E. Essays on Government, Oxford: Oxford University Press, 1951, p. 218.

които трябва да влияе. Тя се занимава с външно установените форми на религията, магистратурата, данъците, армията и сдруженията, които съществуват заради нея. В икономическата сфера на живот държавата трябва да има минимални функции. Правителството не трябва да възпрепятства по никакъв начин стопанската инициатива, напротив то трябва да насърчава и защитава индустрията и да съхранява собствеността, тъй като тя е източникът на богатството. Едмънд Бърк твърди, че един от основните принципи на държавата е, че тя не трябва да се разпорежда с частната собственост, а да я пази⁵⁰. Неприкосновеността на личната собственост дава самочувствие на хората и ги превръща в граждани.

За Едмънд Бърк религията е в основата на човешкото развитие: „...първите наченки на цивилизованост навсякъде са били направени с помощта на религията”⁵¹. Според консерватора, тя е основният крепител на държавата: „Ние знаем и което е още по-хубаво, ние вътрешно усещаме, че религията е в основата на гражданското общество и е източникът на всяко благо и всяко удобство. Върху религията са стъпили всички наши закони и институции. Тя пронизва всяка жизнена сфера и ако това се премахне, както е във Франция, всичко останало трябва впоследствие да се промени”⁵².

Английският консерватор разглежда религията и
50 Бърк, Е. Размисли за революцията във Франция. С., 2000, с. 180.

51 Burke, E. Works, Bohn's British Classics, London, 1854-1889, vol. VI, p. 196.

52 The Works and Correspondence of Edmund Burke. London: Rivington. 1852, vol. V, p. 489.

конкретно протестанството като основата, върху която е изградена империята⁵³. Протестанството придава на Британия всички специфики, които я правят уникална и едновременно с това, според Едмънд Бърк, държавата с най-добрата форма на управление.

Консерваторът изброява причините, поради които счита своето кралство за най-успешен модел на човешка организация: „Ние се боим от Бога, със страхопочитание отправяме взора си към кралете, обичаме своя парламент, подчиняваме се на магистратите, почитаме духовниците, уважаваме аристократите“⁵⁴. Именно това придържане към традициите, несменяемостта на държавно-творческите принципи и нейният консервативен дух прави от Англия имперска сила и пример за политическа система.

Едмънд Бърк е убеден, че религията служи като коректив на държавата и обществото. Според него англичаните разглеждат официалната църква не като обикновена институция, а като основа, върху която е изградена държавата⁵⁵. Консерваторът счита, че тя е част от нещата, които създават и утвърждават Англия като държава с най-добро управление. Той твърди: „Църквата и държавата са идеи, които не могат да бъдат разделени в умовете на англичаните...“⁵⁶.

Според Едмънд Бърк Църквата трябва да напомня на цялото общество - управляващите и управляваните

53 Бърк, Е. Размисли за революцията във Франция. С., 2000, с. 168-169.

54 Пак там, с. 164.

55 Пак там, с. 178-180.

56 Пак там, с. 178.

за целите на човешкото битие. Често пъти съдбата е несправедлива както към бедните, така и към богатите. Религията учи хората да приемат своя жребий, давайки им упование във вечността, като ги учи на смиреност, добродетелност и любов към ближния. Тя дарява на вярващия чувството за неговото собствено достойнство и значимост, и едновременно с това му носи утеха в нещастията⁵⁷.

Едмънд Бърк счита, че религията контролира всички - както онези, които са на върха, така и тези, които са в низините на обществото. Тя освещава и утвърждава държавата и с това внушава страхопочитание и смирение в гражданите. Според „бащата на консерватизма“ всички хора, притежаващи някакъв дял от властта, е необходимо да разбират, че те служат съобразно доверието, което им е оказано и че със своето поведение трябва да оправдаят това доверие не само пред земните съдници, но и пред Бога, от когото не могат да скрият нищо.

Едмънд Бърк твърди, че друг важен елемент, на който се опира обществото, е собствеността⁵⁸. Тя е естествено възникнало чувство, което постепенно се е превърнало в основен обществен и държавен принцип и държавата трябва да я охранява от посегателства. Характерна особеност на собствеността, произтичаща от съчетаните в нея принципи на придобиване и съхранение, е нейното неравномерно разпределение. Консерваторът е на мнение, че всеки има право да притежава и увеличава

57 Пак там, с. 170.

58 Пак там, с. 125.

собствеността си по законен път и никой няма право да претендира за дял от нея и за преразпределението ѝ⁵⁹.

Едмънд Бърк счита, че неравномерното разпределение на собствеността е възникнало в резултат на естествени процеси и именно поради това трябва да бъде неприкосновена – това е гаранция за стабилност и приемственост в обществото. Консерваторът разглежда това като: „Възможността завинаги да съхраним нашата собственост в рамките на собствените си семейства е едно от най-ценните и същностни нейни качества, което спомага за съхранението на самото общество“⁶⁰. Притежателите на семейните богатства и достойнството са естествените пазители на обществото и на неговите ценности и са гаранци за предаването им на следващите поколения.

Показателно е, че мислейки за държавата и съхранението ѝ, Бърк използва аналогията със собствеността и нейната неприкосновеност⁶¹. Според английския консерватор един от основните принципи, осветяващи държавата и законите, се състои в това да не се допусне нейните временни стопани и пожизнени арендатори да забравят полученото от предните, както и това, което дължат на потомците си и да започнат да се държат като пълновластни господари. Те нямат моралното право да стесняват границите на полученото имение или да нанасят вреда на наследеното, защото така те не вредят само на себе си, а на цялото общество

59 Пак там, с. 133-134.

60 Пак там.

61 Пак там, с. 173-174.

и на обществения ред. Временните стопани не бива да поемат риска да оставят на идващите след тях развалини, вместо домове и трябва да учат своите приемници да уважават постигнатото от тях в същата степен, в която те са уважавали институциите на своите предци. Благоденствието на всяко общество и държава зависи от участието на нейните собственици в управлението, от тяхната отговорност и мисъл за общото благо, които религията гарантира. Според английския консерватор: „Обществото всъщност е договор....То е партньорство във всички науки; партньорство във всички изкуства; ... то се превръща в партньорство не само между живите, но между тези, които живеят, тези които са живели и тези, които ще се родят“⁶².

В политическата философия на Бърк държавата е естествена институция и е част от природния ред. Тя е низпослана от Бога, за да служи за реализирането на човешката природа⁶³. Духовната и светска власт в нея са неразривно свързани. Християнската религия осветява държавата, тя е морален коректив за управляващите и внушава страхопочитание и послушание на управляваните. Религията е първоизточник на нравствените и морални принципи, а политиката винаги трябва да се съобразява с тях. Неприкосновеността на собствеността и осъзнаването на естествеността на нейното неравномерно разпределение е гаранция за

62 Nisbet, R. Conservatism: Dream and Reality. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986, p. 23.

63 Бърк, Е. Размисли за революцията във Франция. С., 2000, с. 177.

стабилност и спокойствие в обществото и държавата.

За Едмънд Бърк добре уреденото общество е йерархично⁶⁴. Той мисли, че още древните законодатели са осъзнавали различието на хората и са се опитвали така да изградят обществото, че всеки човек да върши това, в което е най-добър и да не бъде натоварен с функции и задачи, с които не може да се справи. Поради тези причини законотворците създават кастите и класите. Консерваторът счита, че обществото трябва да се ръководи от хора образовани, способни и отговорни, осъзнаващи тежестта на задачата, която имат, учещи се от миналата практика и едновременно с това, мислещи за бъдещите поколения. Изобщо, това трябва да са хора с религиозно мислене, разбиращи своето място във вселената, знаещи, че носят отговорност пред миналите поколения, а също така и пред бъдещите⁶⁵.

Едмънд Бърк срещу Френската революция

Политическата кариера на Едмънд Бърк започва преди Френската революция. Трябва да се отбележи, че първоначално той не принадлежи към партията на торите, а е от техните противници – вигите. “Бащата на консерватизма” не само споделя техните виждания и е един от най-активните политици, но е и от най-видните им публицисти. Едмънд Бърк се отнася с разбиране към освободителното движение на северноамериканските

64 Пак там, с. 276-277.

65 Пак там, с. 171.

колонии от Англия⁶⁶.

Превратът в неговите политически симпатии настъпва под прякото влияние на Френската революция, имаща положителен отзвук сред част от английското общество, особено в средите на английските радикали. Неговата книга⁶⁷, посветена на Френската революция, издадена през 1790 г., написана под формата на писма, не е само реакция срещу революцията като такава, но се явява и като един от най-важните паметници на световния консерватизъм. В нея Бърк подробно обосновава доминиращия характер на традицията, която поставя не само над индивидуализма, но и над разума.

Бърк не е противник на реформите, но според него те не трябва да се противопоставят на традициите, а напротив трябва да са направени така, че да укрепват или възстановяват традициите, т.е. да са по същество контрареформи. Той възприема като идеален вариант за реформа английската Славна революция от 1688 г., която категорично противопоставя на Френската и смята, че няма никаква връзка между двете революции⁶⁸. Според него английската революция има консервиращ характер, защото тя е извършена срещу промените, които английският крал подготвя, имащи за цел да разрушат държавническата традиция. Нещата с френската стоят по съвсем различен начин – тя има за цел да разруши

66 Bukre, E. Works, Boston: Little and Brown, 1903, vol. IV, p. 101.

67 Бърк, Е. Размисли за революцията във Франция. С., 2000.

68 Пак там, с. 85-89, 101.

статуквото, а не да го укрепим. Едмънд Бърк допуска провеждането на реформи, но такива, които могат да предотвратят революцията, като признава тяхната неизбежност и необходимост.

Британският мислител често използва термина свобода, но неговата трактовка на думата не води до равенство, а напротив – чрез нея утвърждава неравенството⁶⁹. Защото уравниловката често пъти прави свободния човек несвободен, налагайки му ограничения, с цел да го приравни с останалите. Робърт Нисбет твърди: „Позицията на Бърк е, че истинската конституция на народа е в историята на институциите, а не е парче хартия...“⁷⁰. Английският консерватор е категоричен противник на суверенитета на народа и го отнася към спекулациите, имащи за цел не да подобрят живота на обществото, а да манипулират хората⁷¹. Едмънд Бърк разглежда демокрацията като управление, което е неконтролируемо и поради това е безнравствено: „Пълната демокрация следователно е най-безсрамното нещо на света“⁷².

Бърк подлага на яростна критика „Декларацията за правата на човека и гражданина“, виждайки в нея капан за всяко правителство. Английският консерватор отрича абсолютната свобода и равенство като практически неосъществими, напразни пожелания, имащи за цел

⁶⁹ Пак там, с. 75-76.

⁷⁰ Nisbet, R. Conservatism: Dream and Reality. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986, p. 27.

⁷¹ Бърк, Е. Размисли за революцията във Франция. С., 2000, с. 172-173.

⁷² Пак там, 172.

да създават социално напрежение. Според „бащата на консерватизма“: „Единствената свобода, която разбирам е свободата, свързана с реда; тази, която съществува заедно с реда, достойнството и мъжеството, но не може да съществува без тях“⁷³. За него най-важната основа за всяко общество е религията, но допълнена с разумни закони. Но Бърк счита, че законите са породени от националния дух, т.е. те са близки по своята същност до традицията.

Консерватизмът се ражда като отговор на предизвикателство, чийто външен радикализиран израз се оказва Френската революция. Ето защо политическата мисъл на „бащата на консерватизма“ съдържа огромен критичен заряд. Не трябва да се забравя факта, че Едмънд Бърк е свидетел на конкретна политическа криза, която го предизвиква да изложи своите политически принципи. Английският консерватор реагира с изключителна острота не само срещу действията на революционерите-атеисти⁷⁴, но и срещу идеите, които ръководят политическа им практика.

Основните принципи в политическата философия на Едмънд Бърк са причините той да заеме категорична позиция срещу Френската революция. За Бърк събитията във Франция са безпрецедентни, а революцията е най-важната от всички познати революции, защото тя е „революция в чувствата, нравите и моралните

⁷³ Nisbet, R. Conservatism: Dream and Reality. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986, p. 35.

⁷⁴ Бърк счита революционерите за атеисти, авторът на изследването се придържа към същото мнение.

възгледи». Още в изказването му от 1780 г. в Палатата на общините може да се открие неговото бъдещо отношение към събитията във Франция: „В извършените под пара преобразувания, които твърде разпалените и невнимателни участници наричат добре свършена работа, нещата като цяло са толкова груби, толкова недодялани и хаотични; в тях е примесено толкова много неблагоприятие, толкова много несправедливост; те са така противни на човешката природа и институции, че най-страстните им привърженици първи започват да се отвърщават от това, което са направили“⁷⁵. Така той застава срещу набързо извършените под натиск необмислени промени, които не могат да доведат до нищо хубаво.

Същевременно консерваторите и конкретно Бърк не изключват напълно промяната: „Държава, в която няма идея за известна промяна, няма идея за своето съхранение“⁷⁶. Според него, ситуацията във Франция изисква реформи, но вместо те да се проведат постепенно по пътя на еволюцията, към тяхното осъществяване прибързано се е тръгнало чрез революция. Това обяснява и трагичните резултати – една година след безсмисления щурм срещу Бастилията е разрушена формата на управление, като монархията е сменена с република. Атакувана е не само религията, а самата вяра, Църквата е унижена, като е конфискувана нейната поземлена собственост. Всички тези събития поражда

⁷⁵ The Works and... vol. III, p. 353.

⁷⁶ Nisbet, R. Conservatism: Dream and Reality. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986, p. 26.

гнева на Бърк, защото те разрушават изначалните устои и принципи на държавността. Идеите на Френската революция са противоположни на всичко, което английският консерватор счита за правилно в сферата на държавната практика – властта вече не е дадена и утвърдена от Бога, а от народа; религията вече не е това, което коригира управляващите...Тези фактори, взети заедно, превръщат Френската революция в чудовищна катастрофа за Едмънд Бърк.

Консерваторът обръща внимание на това, че при свикването на Генералните щати на 5 Май 1789 г. от Луи XVI прави впечатление рязкото отклонение от древния обичай. Броят на депутатите на третото съсловие се равнява на другите две съсловия взети заедно. И понеже съсловията не действат разделени, то съставът на третото съсловие става неизмеримо по-важен и на практика цялата държавна власт преминава в неговите ръце. Така се нарушават и традицията, и логиката на съществуващата дотогава система на управление.

Бърк е удивен, че една голяма част от депутатите, представляваща мнозинството от участващите в заседанията, се състои от провинциални юристи и кюрета⁷⁷. Тези хора, които не знаят нищо за света извън границите на затътеното си селце, не могат да имат държавническо мислене. Към тях може да се добави и немалкият брой борсови и финансови агенти, чиято основна цел е да придобият финансови облаги, а не

⁷⁷ Бърк, Е. Размисли за революцията във Франция. С., 2000, с. 114.

да мислят за добруването на Франция⁷⁸. Едмънд Бърк с право се възмущава от това, че съдбините на държавата се определят от некомпетентни и недобронамерени хора. Такава политическа практика е много опасна и може да има гибелни последици както за обществото, така и за страната⁷⁹.

Прозренията на Бърк се потвърждават не само от хода на Френската революция, а и от многобройните последвали примери на "народни" революции. Според английския консерватор, при подобно нарушаване на древните принципи на управление депутатите са готови да се присъединят към всеки проект, осигуряващ небалансирана конституция, която би открила пред тях многобройни доходоносни длъжности. Една от основните цели на всяка революция е преразпределението на богатата и най-вече масовото и насилническо прехвърляне на собствеността от едни ръце в други. Същото нещо се случва и във Франция, започвайки с църковните земи, революционерите разкриват страстното си влечение към конфискациите⁸⁰. Така те се опитват да създадат едно ново общество и една нова държава, но законността ѝ винаги може да бъде оспорена. Юридически и фактически още при създаването си тя нарушава законовия принцип като ръководен за държавата. В резултат всеки може да постави под въпрос легалността ѝ и да има моралното право да се бори срещу нея.

Едмънд Бърк разглежда атаката срещу християнството

78 Пак там, с. 112.

79 Пак там, с. 115.

80 Пак там, с. 185-186.

като най-пагубното и разрушително дело на Френската революция. Засявайки семената на атеизма и анархията, революционерите унищожават стария светоглед на французите, представите им за добро и зло, моралните им ценности и нравствени устои. За тях държавата престава да е свято нещо, низпослано от Бога и се превръща в досадна необходимост, принципите на която са изработени от обикновени хора, поради което винаги могат да бъдат променени. В резултат под въпрос се поставя самата държавност, което може да има многобройни гибелни последици като хаос и анархия. Бърк създава блестящ обобщен портрет на радикално мислещия и безотговорно действащ интелектуалец-атеист, който обикновено е идеолог на революциите: „Амбицията ги връхлита ненадейно; тя ги опиянява, дава им безстрашие пред опасността, която може да възникне от това за другите или за самите тях. В своите експерименти тези философи са загрижени за човека не повече, отколкото за мишката, лишена от въздух или вдишваща газ”⁸¹.

В основата на гражданското общество, законите и институциите Бърк поставя религията. За него атеизмът е синоним на анархизъм и сигурен път към разрушаването на държавата, а политическият радикализъм е естествен съюзник на атеизма. Той счита, че: „По-добре нашият остров да потъне в морето, отколкото да бъде държава (въпреки лишеността човешка) без религия и морал”⁸².

81 The Works and Correspondence of Edmund Burke. London: Rivington. 1852, vol.V, pp. 241-242.

82 Ibid, p. 39.

Според консерватора революционерите не уважават традицията и мъдростта, уверени в собствените си възможности, нямат респект от нищо и сами са си съдници. Те са готови да разрушат стария порядък само защото е стар, а за новия изобщо не се замислят стига това да е отрицание на предишния. Радикалите-атеисти не се страхуват дали набързо построеното от тях ще бъде дълготрайно, понеже това не е тяхната цел. За тях, вместо дълготрайността на нещата да е гаранция за качество, тя е нещо вредно и излишно и поради тази причина те са в непрестанна битка с всичко установено. Революционерите разглеждат честата смяна на вида държавно управление като нещо позитивно, не отчитайки всичките трусове – политически, икономически, социални и т.н., които радикалната промяна поражда. Едмънд Бърк твърди: „Този вид хора са толкова силно обзети от своите теории за правата на човека, че напълно забравят човешката си природа”⁸³.

Според консерватора революцията издига алчните, безскрупулните, атеистите и радикалите. Отказалите се от Бог, традиция и ред нови управленци почват да предлагат нови проекти за устройство на държавата. Така техният атеизъм и радикализъм, в комбинация със социалната метафизика, която те изповядват, довежда до създаването на нови схеми за държавно и обществено управление, които трябва да заменят сложните, съществували от векове човешки взаимоотношения.

⁸³ Бърк, Е. Размисли за революцията във Франция. С., 2000, с. 139-140.

Именно такива хора заседават след революцията във висшия законодателен орган на Франция и това предизвиква гнева на Едмънд Бърк. Той не го приема за законен, а участниците в него счита за авантюристите, възползвали се най-добре от ситуацията⁸⁴.

Английският консерватор предупреждава за размера на вредата, която ще нанесе извършеното от радикалите-атеисти унищожаване на древните убеждения и жизнени правила. Останали без опорна точка, хората ще бъдат лишени от компас, който да ги направлява и те ще бъдат обречени на безцелно лутане. Тази безцелност ще доведе смут в съзнанието им и в тях ще се зародят още по-радикални идеи. Бърк се опасява, че заради революцията в чувствата и нравите ще загине всичко, което поражда привързаност и приобщеност към държавата. Единствената причина, поради която законите ще се спазват, е ужасът от наказание, а не вътрешната убеденост на хората⁸⁵.

Според Бърк, след като се отрича произходът на властта от Бога, единственият стимул за подчинение на властта остава задоволяването на личните интереси. Поради радикалните промени и настъпилите след тях трусове, мнозинството от хората ще трябва да понесат страдания и лишения, които няма да могат да бъдат оправдани чрез абстрактни спекулации в името на илюзорно щастливо бъдеще. Подобно управление не може да събуди у гражданите любов, почит и възхищение.

⁸⁴ Пак там, с. 253.

⁸⁵ Пак там, с. 155.

Така за Бърк, единствен източник на легитимност на новия държавен строй остава страхът. А той се поддържа чрез сила и насилие. Точно по този начин, чрез терор, се поддържа новата власт във Франция и „бащата на консерватизма“ изрично подчертава милитаристичните елементи на новото управление. В резултат държавата става заложник на армията и всяка друга основа за стабилност освен военната сила е напълно изключена⁸⁶. Цялостта на революционното управление, неговият произход и трайност, всички негови действия и възможности се крепят само на силата и терора, прилагани безскрупулно и безмилостно. Най-важното условие за законността във всяко държавно управление е легитимността, а тя според Бърк е „... резултат на историята и традицията, който не може да бъде постигнат от едно поколение“⁸⁷.

Анализирайки развитието на Френската революция, Едмънд Бърк успява да предвиди и колосалния военен сблъсък, който очаква Европа и дълбоките катаклизми, през които тя преминава през следващите десетилетия: „Ние сме във война с една система, която по своята същност е враждебна към всички други управления... Ние сме във война с една въоръжена доктрина“⁸⁸. Английският консерватор разбира, че тази война няма да е като останалите, а ще бъде сблъсък на два противоположни

⁸⁶ Пак там, с. 316-318.

⁸⁷ Nisbet, R. Conservatism: Dream and Reality. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986, p. 23.

⁸⁸ Works of Edmund Burke. London, 1883-90, vol. V p. 164.

свята и тя може да приключи само с пълното поражение на единия от тях. Това не е обикновена война за територия, а сблъсък на два взаимноизключващи се светогледа. Според Едмънд Бърк тя е „религиозна война“⁸⁹ и ще се превърне в „нов кръстоносен поход“⁹⁰. Сблъсъкът е безкомпромисен и той е „...насочен срещу всяка собственост, всеки порядък, всяка религия, всеки закон и всяка свобода“⁹¹.

Със своята дейност Едмънд Бърк успява не само да даде отговор на идеите на Френската революция и да подпомогне идеите на френските контрареволуционери, но и дава оръжие в ръцете на противниците на Френската революция за в бъдеще. Неговата философия поставя основата на една традиция, която ще намери силни и способни последователи в следващите векове. Около него се формира кръг от значителни консервативни сили, който предлага своите услуги в борбата срещу революцията и служи на реакцията.

Фактът, че Едмънд Бърк е наречен „баща на консерватизма“, превръща творчеството му в предмет на постоянен интерес от страна на изследователите. Той поставя основите на консерватизма, който не е просто политическо учение и доктрина, а начин на мислене и светоглед. И въпреки, че този свят губи битката с „модерните“ политически доктрини, идеите остават живи и до днес, те не са загубили битката с времето поради своята естественост и изначалност.

⁸⁹ Ibid, vol. III, p. 442.

⁹⁰ Ibid, vol. V, p. 234.

⁹¹ Ibid, vol. III, p. 526.

Руският император Александър I и Свещеният съюз

Проектът на руския император Александър I за създаването на Свещения съюз и неговата реализация са своеобразен връх в политическата практика на европейския консерватизъм. Ето защо е необходимо да се обърне специално внимание на този феномен в международните отношения от първата половина на XIX век.

Краят на XVIII и началото на XIX век е време на големи промени в международните отношения в Европа. Основната цел на новата политика е да се защитят интересите на всяка страна, която е, или може да бъде жертва на агресията на Франция. За тази цел европейските държави създават съюз, чиято цел е да се бори с революциите и да победи Наполеон. Общата заплаха принуждава европейските монарси да станат съюзници, защото революцията, според тях, води до политическа и държавна нестабилност и дори до анархия. Наполеон и революцията поставят под въпрос легитимността на съществуващия политически режим. Това са причините за непризнаването на френския владетел за законен и за провъзгласяването му за разрушител.

След края на Наполеоновите войни трябва да се установи нов ред в Европа. Бурните събития от този период имат голямо влияние върху международните

отношения, така също и върху държавните идеологии и практики. Появява се възможност за нова реорганизация на силите в Европа, която трябва да замени хегемонията на Наполеон с царуването на четирите съюзнички-победителки – Австрия, Англия, Прусия и Русия. Този нов ред е създаден и узаконен по време на поредица от срещи, известни като Виенския конгрес. Той представлява конференция на посланиците на европейските държави, председателствана от австрийския държавник Клеменс Метерних и проведена във Виена от ноември 1814 до юни 1815 година. Интересно е, че руският император Александър I също е част от тази среща, защото той иска лично да държи под око провеждането на преговорите. На конференцията царят защитава тезата, че благодарение на Русия и армията ѝ Наполеон е победен и Европа е освободена.

По време на Виенския конгрес и след него Александър I изказва намерението си да запази "Виенската система" с мирни средства и чрез колективни договорености да не допуска дисбаланс на политическите сили, което би довело до нова европейска война. Той създава сериозна теоретична обосновка на своите възгледи за основните задачи на Русия и останалите европейски държави. Главно място в нея заема идеята му за създаване на обединена Европа и единна европейска християнска нация, идея, по която се увелича още по време на заключителния етап от войната с Наполеон. А опит за реализацията ѝ е създаването на Свещения съюз. За да легитимира идеята си, Александър I започва

да разработва идеологическата основа за неприемане на Наполеон, на основата на която впоследствие ще се опират създателите на Свещения съюз.

Победителите трябва да отговорят на заплахата, която идва с френския владетел – революцията, нейните идеи, Наполеоновия кодекс. Те трябва да обяснят на народите защо трябва да живеят в държави, управлявани от стария ред и защо именно той е най-добър за тях. За целта се създава нова консервативна идеология, основана на принципите на подчинение на Разума и църковния авторитет. На първо място се издига християнството, като гарант за нормално и правилно развитие на човешкото общество и държавата, непозволяващо човека да загуби нужния ориентир и да пропадне в пропастта на хаоса. Събитията от наполеоновата епоха силно засягат религиозното чувство на народите, което спомага не само да се утвърдят консервативните идеи, но и провокира още по-силна реакция, която води до християнство, граничещо с фанатизъм и религиозен мистицизъм.

Идеята за създаването на Свещения съюз принадлежи на Александър I⁹². Тя е плод на дълги и

92 Виж: Чубарян, А. Еволюция европейской идеи (до конца XIX в.). Вопросы истории. 1981. 5. с. 62-78; Надлер, В. Император Александр I и идея Священного союза: В 5 т. Рига, 1886-1892; Соловьев, С. Император Александр I. Политика – дипломатия. СПб., 1877; Орлик, О. Россия в международных отношениях 1815-1829 гг. (От Венского конгресса до Андрианопольского мира). М., 1998; Богданович М. История царствования императора Александра I и России в его время: в 6 т. СПб., 1869–1871; Шильдер, Н. Россия в ее отношениях к Европе в царствование императора Александра I, 1806—1815 гг.

сериозни размисли и убеждения. Трябва да се отбележи, че след Наполеоновите войни императорът притежава достатъчно политическа воля, за да изпълни тази своя идея на практика. Александър I разглежда всички беди и тегоби, сполетели неговата страна и цяла Европа, като знамение, низпослано от Бога. Ето защо, започвайки войната с Наполеон, императорът я провъзгласява като борба за възстановяване на християнските начала в живота на народите. Тържеството над Наполеон означава победа на християнския морал над революционния, победа на реда над хаоса, победа на божественото начало като такова.

Още в края на войните с Наполеон Александър I започва да показва стремеж към обединение на съюзниците-монарси в "братски съюз", което означава изключването на употребата на сила при решаването на конфликти помежду им, създаване на условия за живот според християнските ценности и създаването на единна Европа. Тези негови религиозно-мистични идеи намират отражение в преамбюла на Акта за Свещения

СПб., 1904-1905; Нечипоренко, Д. Идеология Священного Союза. Александр I и Меттерних Россия в XVIII-XX веках. Страницы истории. М., 2000. 106-126; Великий князь Николай Михайлович. Император Александр I: Опыт исторического исследования. Петроград, 1914; Пыпин, А. Общественное движение в России при Александре I. СПб., 1871; Пыпин, А. Религиозные движения при Александре I, СПб., 2000; Palmer, A. Alexander I: Tsar of war and peace. London, 1974; Paleologue, G. M. The enigmatic tsar: the life of Alexander I. London, 1938; Schnitzler, J. Secret history of the court and government of Russia under the emperors Alexander and Nicholas. London, 1847. Manoilov, S. Emperor Alexander I's Project for a United Christian Nation in Europe. CLOHRES.net, vol V, TWG 3, Historizing Religion. Pisa University Press. 2010, p. 17-30.

съюз, както и в последвалите действия на царя.

Като цяло идеите на легитимизма, конституционализма, народния суверенитет, християнските догми са взети предвид от европейските монарси при създаването на Виенската система и изграждането на "нова Европа". Именно те са изложени в преамбюла на Акта за създаването на Свещения съюз, подписан от Франц I, Фридрих-Вилхелм III и Александър I в Париж през септември 1815 г. Правилата на светата вяра, "заповедите за любов, истина и мир", отнасящи се за частния живот, са пренесени от неговите учредители в държавната власт. Тези правила трябва "непосредствено да управляват волята на царя и да въздействат на всички техни деяния, като единно средство, утвърждаващо човешките постановления и възнаграждаващо тяхното несъвършенство"⁹³.

Съгласно текста на Акта на Свещения съюз,⁹⁴ договорилите се монарси отсега нататък се съединяват в "неразривно братство" и се считат за сънародници". Поданиците и властващите стават "като членове на единен християнски народ три разклонения на едно семейство, а именно Австрия, Прусия и Русия"⁹⁵. По такъв начин се полагат основите за създаването на Европа, ръководена от консервативните принципи.

Подписването на такъв важен договор не може

⁹³ Цит. по: http://www.shsu.edu/~his_ncp/Alliance.html, 07.06.2010.

⁹⁴ http://www.shsu.edu/~his_ncp/Alliance.html, 07.06.2010.

⁹⁵ Цит. по: http://www.shsu.edu/~his_ncp/Alliance.html, 07.06.2010.

да мине без противоречия и те се появяват още при подготовката за подписването на акта за Свещения съюз. Първоначалният вариант на договора е съставен от Александър I с помощта на един от най-ярките и интересни политици на това време, намиращият се на руска служба грък Йоан Каподистрия. По това време той е сред най-влиятелните съветници на руския император и взема дейно участие в делата на Виенския конгрес. В първия вариант на текста на Акта за Свещения съюз⁹⁶ се говори за "поданиците на трите договарящи страни". С други думи договорът е между народите на империята, а не между техните владетели. Това е крайно демократично предложение и е своеобразен парадокс – изработването на консервативната подредба на Европа става с демократични мерки... Именно тази клауза от договора е въплъщение на идеята на Александър I за обединена християнска европейска нация. Нейният произход определено е консервативен – произхожда от библейската идея за единението на християните в един народ, а същевременно има много модерни, демократични характеристики – няма деление между хората и те са поставени на равни начала.

Предложението естествено среща съпротива от австрийска страна и по-конкретно в лицето на канцлера Метерних. Така след неговата редакция се появява формулировката "тримата договарящи се монарха", т.е. договорът вече не е между народите, а

⁹⁶ Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы российского министерства иностранных дел (ВПР). Серия I. 1801-1815, М., 1972, т. VIII, док. 225.

между владетелите. Според Метерних тази поправка е много важна, защото първият вариант може да създаде впечатлението, че народът е носител на властта заедно с монарха, което би довело до усложнения. Народът може да потърси отговорност от монарха за действията му и да пожелае реално да участва във властта. Въобще това се приема като една революционна постановка, която може да доведе до война. Като цяло, идеята на Съюза е да се противопостави на революцията и Наполеон, а не да създава условия за нова такава. С тези аргументи Метерних успява да се наложи и с новите поправки договорът узаконява легитимността на монархическата власт.

В очите на европейските монарси Наполеон олицетворява "възцаряване на революционното начало". Ето защо защитата на владетелите и техните поданици от революцията се счита от Александър I като основна задача на Свещения съюз, а неговата контрареволуционна дейност постепенно се засилва с времето. Възможност за това дава самият текст на Акта за Съюза. В него се говори за законността на царската власт като „дар Божий“ и за „непогрешимостта на царската власт във всичките ѝ направления“.

Ореолът на руския император като "освободител на Европа" оказва силно влияние при опитите на Александър I да формулира и реализира европейската идея. Той вярва, че монархия, ръководена от консервативните принципи, т.е. съобразява делата си с Божията мъдрост и ръководи се по християнските принципи, е

единственият вид държавно управление, което може да доведе обществото до благоденствие. А обединението на държавници, прилагачи същия принцип, ще бъде гаранция за просперитета на цялото човечество. Идеите на руския цар му печелят слава не само в Европа. Американският президент Томас Джеферсън не скрива възхищението си от Александър: „Аз вярвам, че не съществува по-добродетелен и благороден човек от него, нито пък такъв, който по-ентузиазирано да се е отдал на това да подобри положението на човечеството“⁹⁷.

Свещеният съюз не просъществува дълго време. В средата на XIX век, с началото на Кримската война (октомври 1853 - февруари 1856 год.), съюзът на практика е разрушен. Въпреки непродължителното си битие, той остава най-сериозният опит за обединение на Европа на базата на консервативна философия. Свещеният съюз е своеобразен връх в реализацията на консервативната общоевропейска идеология, а принципите, залегнали в него, го надживяват и предизвикват размисли и днес.

Жозеф дьо Местр

В резултат от Френската революция се формира мощна френска консервативна опозиция, настроена антиреволюционно. Поради стечението на обстоятелствата, тя се проявява предимно в емиграция, а числеността ѝ е значителна и се отличава със своята

⁹⁷ Цит по: Palmer, A. Alexander I: Tsar of war and peace. London, 1974, p. XVI.

агресивност и непримиримост на характера⁹⁸. Голяма част от консерваторите и от консервативно настроените писатели и публицисти първоначално изповядват духа на Френското просвещение, четат Волтер, енциклопедистите, увличат се от идеите на Русо и принадлежат към лагера на либералите. Революцията ги отрезвява, те осъзнават своите модернистични заблуди и преминават към консервативните идеи. Те се опитват да вземат реванш за загубената война на литературния фронт. Така при формирането на консервативната идеология все по-голяма роля започва да играе френската емиграция, която получава добър прием и печели последователи в европейските държави, които чувстват непосредствена опасност от революционната заплаха.

Западноевропейските консерватори искрено се стремят да помогнат на Русия, виждайки в нейното укрепване и засилване залог за победата над Наполеонова Франция. Те разглеждат Русия като най-важната сила, която може да освободи собствените им държави или да предотврати революционната опасност. Александър Пипин, един от първите изследователи на управлението, обществените движения и изобщо епохата на руския император Александър I, високо оценява влиянието на европейските идеи и счита, че именно по това време консервативната идеология става водеща за Русия⁹⁹.

⁹⁸ Ванштейн, О. Очерки по истории французской эмиграции эпохи великой революции (1789-96). Харьков, 1924.

⁹⁹ Пыпин, А. Общественное движение в России при Александре I. СПб., 1908.

Това, което обединява консервативните сили от началото на XIX в., не са идейните прилики или разлики, а общата заплаха и общият враг. Те се появяват като реакция срещу революцията, а след това срещу Наполеон. Въпреки своята идейна еволюция, френският държавник, бивш якобинец, запазва определени симпатии към революцията и най-важното - не реставрира дореволюционните феодални порядки. Консерваторите от цяла Европа са яростни противници на тогавашната френска система и именно това е основното, което способства за тяхното единение и създаването на идейно политически съюз на консервативните сили. Ражда се нещо като "консервативен интернационал", нещо което историята дотогава не познава.

В този нов съюз Русия заема почетно място, не защото руските консерватори създават нови оригинални идеи. По това време това политическо учение едва се заражда в източната империя и изработването на цялостна идеология предстои. Русия е нужна на западните консерватори като политическа и особено военна сила, която е способна да съкруши наполеоновата заплаха. Тя им е необходима и като своеобразен „остров на стабилност“, където старите порядки са запазени и няма силни обществени брожения. Тя е доказателство, че старият режим все още работи и е способен да ръководи успешно империя. Русия е символ на силите на реда, които се изправят срещу силите на Хаоса, т.е. Наполеон и революцията. Ако източната империя загуби, това би означавало рухване на стария порядък и настъпването

на анархия.

От гореизложеното може да се заключи, че има достатъчно основания за сътрудничество между консерваторите от Западна Европа и Русия. Всички консерватори като правило са настроени против рационализма, поддържат религията и църквата, отричат идеите за суверенитет на народа, борят се за максимално силна върховна власт, обикновено монархическа. Освен поддръжници на традиционализма и пазители на миналото, те категорично отричат идеите за равенство между хората, проповядват индивидуализъм, елитарност и даже ирационализъм. Тези идеи обединяват консервативните сили от началото на XIX в., които успяват да вземат своеобразен реванш от тези на революцията и радикалната промяна.

Важно условие за разпространението на западноевропейските консервативни идеи в Русия е пребиваването на редица представители на това течение в империята. Русия става едно от предпочитаните места за заселване на френски емигранти, част от които постъпват на военна и гражданска служба. Един от основните представители на европейския консерватизъм, живеещ в Русия от началото на XIX в., е Жозеф дьо Местр. Личността на френския консерватор, както и неговото творчество и до днес предизвикват интерес сред учените. Настоящото изследване е посветено основно на престоя на Жозеф дьо Местр в източната империя и влиянието, което оказва върху руското общество и конкретно въздействието му за формиране на руската

консервативна идеология.

Трябва да се отбележи, че оценката на западните автори за дьо Местр не е еднозначна. Робер Триомф¹⁰⁰ го определя като „идеолог на абсолютната власт и мистическия материализъм“, Исаия Берлин¹⁰¹ като „жесток пророк на нашето време и предшественик на фашизма“, Жан-Луис Дарсел¹⁰² като „космополит търсещ единство“.

Филип Веримиал¹⁰³ изследва годините на френския консерватор в емиграция, а Джон Мъри¹⁰⁴ политическата му философия. Внимание заслужава и изследването на Каролина Арментерос и Ричард Лебрън¹⁰⁵ от 2010 г., което е посветено на литературния талант на дьо Местр. Конкретно за влиянието на френския консерватор върху руското общество пише Дейвид Едуардс¹⁰⁶.

100 Triomphe, R. Joseph de Maistre. Etude sur la vie et sur la doctrine d'un materialiste mystique. Geneve, 1968.

101 Berlin, I. Joseph de Maistre and the origins of Fascism. The New York Review of Books, 1990.

102 Darcel, J.-L. La «conversion» de J. de Maistre (1789-1791): a propos de notes marginales attribuees a J. de Maistre. Annales historiques de la Revolution francaise. An. 50. 1978. № 231; Darcel, J.-L. J. de Maistre et la Revolution française. L'information historique. Paris, 1986.

103 Verimiale, F. «Joseph de Maistre émigré», Société savoisienne d'histoire et archéologie: Memoires et documents, vol. 64 (Chambery, 1927), pp. 63-229.

104 Murray, J. The Political Thought of Joseph De Maistre: The Review of Politics, Vol. 11, No. 1 (Jan., 1949), pp. 63-86.

105 Armenteros, C., Lebrun, R. The New Enfant du Siècle: Joseph de Maistre as a Writer, in St Andrews Studies in French History and Culture. 2010

106 Edwards, D. Count Joseph Marie de Maistre and Russian Educational Policy, 1803-1828: Slavic Review, Vol. 36, No. 1 (Mar., 1977), pp. 54-75.

През 2001 г. излиза сборник¹⁰⁷ със статии на специалисти от различни университети, който се явява обобщение на многогодишния труд на Института за деместърски изследвания в Шамбери. В него освен западни учени има и руско участие – В. А. Милчина. Тя присъства със статията¹⁰⁸, в която проследява влиянието на дьо Местр в Русия и по-точно в творчеството на руските писатели, поети и философи. Според нея французинът оказва влияние върху Пушкин, Достоевски, Лев Толстой и Чаадаев.

Жозеф дьо Местр предизвиква интерес и сред други руски учени. Един от първите, които изследват личността му е А.Н. Пипин. В своя статия, посветена на френския консерватор, той го нарича „стълб на европейската реакция и противник на революцията“¹⁰⁹. Още в дореволюционната литература руските изследователи пишат за влиянието на дьо Местр върху руските консерватори. П. И. Матвеев в своята статия „Ж. дьо Местр и неговата политическа доктрина“¹¹⁰ твърди, че консервативните публицисти Иван Аксаков и Михаил Катков са „добре запознати с произведенията на дьо Местр

и оригиналността и дълбочината на неговото политическо прозрение“¹¹¹. В. С. Соловьев¹¹² също споделя подобно мнение в статията си „Славянофилството и неговото израждане“¹¹³.

По време на съветския период дьо Местр и неговите идеи не са популярни, а в негово лице историците трябва да виждат идеолога на „реакцията“. Според съветските изследователи, произведенията на френския консерватор са използвани за борба против мира, демокрацията и социализма¹¹⁴. Към този период се отнасят и творбите на Николай Бердяев и Пьотър Струве, писани в емиграция. В статията си „Пророчества за руската революция“¹¹⁵ Струве цитира фрагменти от книгата на дьо Местр „Четири глави за Русия“ и му отдава необходимото уважение като политически анализатор. Руският религиозен философ Николай Бердяев посвещава на дьо Местр една от своите творби¹¹⁶, в която го охарактеризира като задълбочен религиозно-мистичен мислител. В края на периода излиза и статията на Л. П. Карсавин¹¹⁷, която излиза извън клишираните

107 Joseph de Maistre's Life, Thought and Influence: Selected Studies, ed. RA Lebrun (Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press), 2001.

108 Miltchyna, V. Joseph de Maistre's works in Russia: A Look at their Reception. Joseph de Maistre's Life, Thought and Influence: Selected Studies, ed. R.A. Lebrun (Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press), 2001, pp. 241-271.

109 Пыпин, А. Советы графа Ж. де Местра. Современник. 1886, т. СХП (112). № 2. 544.

110 Матвеев, П. Ж. де Местр и его политическая доктрина. Русский вестник. 1889, т. 202. № 5.

111 Пак там, 237-238.

112 Соловьев, В. Славянофильство и его вырождение. Соч. в 2-х т. М., 1989, т. 1.

113 Пак там, с. 482.

114 Шebuнин, А. Европейская контрреволюция в первой половине XIX в., Л, 1925; Степанов, М. Ж де Местр в России. Литературное наследство, т.т. 29-30, М., 1937.

115 Струве, П. Пророчества о русской революции. Дух и слово. Статьи о русской и западно-европейской литературе П.Б. Струве. Paris, 1981.

116 Бердяев, Н. Жозеф де Местр и масонство. Новый мир. 1990. № 1. 224-228.

117 Карсавин, Л. Жозеф де Местр. Вопросы философии.

съветски представи и се опитва да даде една обективна оценка на дьо Местр.

След края на комунизма, в руската историческа наука се появяват серия млади учени, които изследват възгледите на М. И. Дегтярева и маляко произведения, посветени на Жозеф дьо Местр – „Понятието суверенитет в политическата философия на Ж. дьо Местър“¹¹⁸ и на връзката му с Русия и руския консерватизъм – „Двама кандидати за ролята на държавен идеолог: Ж. дьо Местр и Н. М. Карамзин“¹¹⁹ и „«По-добре да бъдем якобинци, отколкото феяни»: Жозеф дьо Местр и Сергей Семьонович Уваров“¹²⁰. В книгите си руският учен анализира политическата философия на френския консерватор и влиянието, което има при формирането на консервативната идеология и практика в Източната империя.

Друго име, което трябва да се спомене е това на Н. В. Полякова¹²¹, която се опитва да направи теоретични паралели между възгледите на дьо Местр и представителите на руската социално-политическа

1989. № 3.

118 Дегтярева, М. Понятие суверенитета в политической философии Ж. де Местра, с. Полис. 2001, № 3.

119 Дегтярева, М. Два кандидата за роль государственного идеолога: Ж. де Местра и Н. М. Карамзин. Исторические метаморфозы консерватизма. Пермь, 1998.

120 Дегтярева, М. «Лучше быть якобинцом, чем фейяном»: Жозеф де Местр и Сергей Семёнович Уваров. Вопросы философии. М., 2006. № 7.

121 Полякова, Н. Ж. де Местр и политическая философия русского консерватизма второй половины XIX века (М. Н. Катков, Ф. И. Тютчев). Дисс. ... к.ф.н. СПб., 1996.

мисъл от втората половина на XIX век. Г. Н. Самуилов¹²² също пише по проблема, като в своето изследване разглежда различни аспекти от творческото наследство на френския консерватор с цел да представи мислителя в неговата органична цялост и единство, включващо в себе си теологични, социално-антропологични, политически и исторически аспекти. М. А. Абдуселимов¹²³ е млад историк, който също изучава дьо Местр и пребиваването му в Русия, като поставя акцент върху силното му влияние за формиране на руската консервативна мисъл.

Френският консерватор е роден на 1-ви април 1753 год. в Шамбери, Савоя, тогава част от Кралство Сардиния, във френско аристократично семейство. Неговият баща е председател на Сената на Савоя. Първоначалното си образование Жозеф дьо Местр получава в колежа на йезуитите. Следвайки семейната традиция, той през 1774 г. завършва Университета в Торино, където изучава право. През същата година става член на масонска ложа в родния Шамбери и остава в нея до 1790 г., достигайки нивото на «велик оратор». През 1787 г., следвайки пътя на баща си, става сенатор. Повратната точка в неговия живот става Френската революция. Първоначално Жозеф

122 Самуилов, Г. Философский и социально-политический консерватизм Жозефа де Местра. Дисс. ... к.ф.н. М., 2004.

123 Абдуселимов, М. Социально-политические идеи Жозефа де Местра и консервативная мысль России XIX века диссертация ... кандидата политических наук : М., 2008; Абдуселимов, М. Жозеф де Местр и судьбы русского консерватизма. Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. 2007. № 3.

дьо Местр изживява познатите за значителна част от аристократичната интелигенция във Франция и Европа илюзии относно съзидателното начало на революцията, но още в първите месеци на разпространението ѝ в Франция той става неин последователен, безусловен и краен противник.

През ноеври 1792 г., месец след като френските войски влизат в Савоя, Жозеф дьо Местр напуска отечеството си, за да се присъедини към френската политическа емиграция в Европа. Той отива в Лозана в качеството си на дипломатически представител на сардинския крал и така полага началото на своята политическа кариера. Там френският консерватор започва и своята литературно-философска кариера и през 1796 г. създава своето най-популярно произведение "Размишления за Франция". Тази книга става своеобразна "библия" не само на френската политическа емиграция, а въобще на силите, които се борят против революцията, т.е. на консерваторите.

От 1802 г. до 1817 г. Жозеф дьо Местр е посланик на Сардинското кралство в Русия и това е най-благодатно време за неговите политически послания към света чрез своята философия, защитаваща стария ред. Виждайки величието и разгрома на Наполеонова Франция, той не се впуска в отмъстителни закани, а се опитва аргументирано да обоснове своята теза. Жозеф дьо Местр постепенно добива реномето на модерен мислител, реабилитиращ и възобновяващ старите добродетели на дореволюционния курс във френската и в европейската

история. Той прави това с аргументацията на разума и обществената потребност, със силата на вярата, основана на духовност, а не на суеверие.

Френският консерватор се противопоставя на философията на Просвещението – не безусловно и всеобхватно, а само в онази ѝ част, която е провокирала изстъпленията през революционните години. Той целеустремено критикува онези нейни идеи, които лежат в основата на интелектуалните и идеологическите предпоставки на революцията от 1789 г. Ако тази революция има за цел да осъществи идеите на Просвещението, то опустошаването на европейското общество чрез нея сигнализира нещо дълбоко погрешно в самите идеи. Жозеф дьо Местр твърди: „Ние не искаме контрареволуция, а обратното на революция“¹²⁴, тази позиция, според Робърт Нисбет е обща и за всички консерватори.

Именно неговата умереност и способността му добре да аргументира идеята за социално неравенство, дават основания на повечето изследователи на Жозеф дьо Местр да го свързват с идейните основания на залялата цяла Европа реакционна вълна до 1848 г. на тържествуващия консерватизъм и легитимизъм. Дьо Местр не атакува „разума», както често е упрекуван, а практическите и политическите спекулации, които се извършват от негово име.

До края на живота си дьо Местр остава политически

124 Nisbet, R. Conservatism: Dream and Reality. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986, p. 20.

писател – философ, поклонник на “Свещения съюз” между пруския крал, австрийския император и руския цар, насочен срещу революционните промени в Европа и в света. Въпреки че не притежава литературния финес на Шатобриан, Жозеф дьо Местр успява достатъчно убедително да обоснове необходимостта консерватизмът и клерикално-монархическият принцип да бъдат водещи в управлението на държавата.

Политическата философия на Жозеф дьо Местр

Както пише Д. В. Соловьев в увода към руското издание на “Петербурски писма”¹²⁵: “Най-голямата заслуга на Жозеф дьо Местр се състои в това, че той е един от първите, които със силата на своя литературен талант успява да покаже пагубните за човечеството лъжливи идеали свобода, равенство и извратеното понятие справедливост”¹²⁶. Думите на Владимир Соловьев може би го характеризират най-точно: “...той недопуска принципно и окончателно противопоставяне и разрыв между вяра и знание; той предсказва, че в бъдеще ще има нов велик синтез между религия, философия и положителните науки в една единна система”¹²⁷. Призивът на френския консерватор за интердисциплинарност и комбиниране на науката и вярата в търсене на истината, го разкриват като интелигентен и модерен за времето си човек. От

125 Местр, Ж. де. Петербургские письма. СПб, 1995.

126 Пак там, с.17-18.

127 Пак там, с. 17.

това може да се твърди, че той не се вписва в типичната характеристика на ревизиониста, непредлагащ нищо ново, мъчещ се да върне безвъзвратно загубеното.

Въпросът за суверенитета е един от най-важните за философията на Жозеф дьо Местр. Това не е изненадващо: в края на краищата на френската правна и политическа мисъл принадлежи първенството в развитието на концепцията за суверенитета, а революцията от 1789 г. създава прецедент, като оспорва властта на най-висшия държавен орган. Ставайки убеден противник на революцията, дьо Местр е принуден да търси аргументи в защита на прерогативите на краля.

За да обоснове суверенитета на кралската власт, Жозеф дьо Местр го сравнява с други видове власт и критикува учението на народния суверенитет. За първи път той разглежда този въпрос в «Размишления за Франция» (1796), книга, която предизвиква истински фурор. Успехът ѝ се определя главно от неговия стил – комбинация от мистика и рационализъм, светско остроумие и религиозни чувства.

Основният аргумент на Жозеф дьо Местр срещу народния суверенитет е исторически¹²⁸. Именно с негова помощ френският философ обосновава твърдението, че националният суверенитет не е нищо повече от една абстракция, неприложима на практика. Жозеф дьо Местр обяснява новия световен ред така: „Оскъдността на човешките творения съответства на несъвършенството

128 Местр, Ж. дьо. Размишления за Франция. С., 1996, с. 37-46.

на техния създател¹²⁹.

Ето защо неговите критики са насочени не само към недостатъците на съществуващото реално представителство, но и към спекулативния характер на принципа на «народния суверенитет». Според френския философ, народът по принцип е лишен от възможността да управлява: както в република, така и в монархията, той неизбежно се оказва в позицията на управляван. Според дьо Местр, географските условия т.е. големината на Франция, се явяват непреодолима пречка за прилагането във Франция на народния суверенитет. Авторът на "Размишления за Франция" е на мнение, че републиката може да съществува само в малки държави или градове, какъвто е случая в Древна Елада. Само в тях всички хора реално могат да участват във властта, защото малобройността на населението позволява това. Дьо Местр е категоричен, че: «думите голяма република взаимно се изключват, както и думите квадратен кръг»¹³⁰.

Френският консерватор, в книгата си "За папата", дава отговор на въпроса дали кралят е създаден за народа или народът – за краля. Дьо Местр отговаря: «Двете предложения не са правилни, ако се приемат поотделно, и са вярни, ако се приемат заедно. Хората са създадени за владетеля и владетелят е създаден за хората, и той и другите, са създадени за това, за да съществува суверенитета. Голямата пружина, намираща

129 Пак там, с. 10.

130 Пак там, с. 42.

се в часовника не е създадена заради махалото и то не заради нея, но те са създадени заедно, за да показват времето¹³¹. Следователно, според него, връзката на владетеля с народа е първоначална и изконна, а монархията е естествена и най-добра форма на човешка държава.

Така за дьо Местр суверенитетът се появява в резултат на комбинираните усилия на монарха и поданиците му. В този случай няма никакво съмнение, че суверенитетът не се свежда до определен носител, не принадлежи на никоя от силите, включени в неговата администрация като резултат от техните общи дейности, както времето на циферблата на часовника е резултат на координиране на работата на отделните части на неговия механизъм.

Френският консерватор твърди, че кралят е персонифицирано превъплъщение на идеята за родината за своите поданици и оттук той става обект на политическо поклонение. Привързността към династията съвпада с привързаността на народа към неговото историческо минало. Ето защо, именно предаността към престола дьо Местр разглежда като най-висше проявление на патриотичните чувства. Само благодарение на монархията нацията се самоопределя като историческо и политическо единство. Дьо Местр дава следния пример: "Отнемете царицата от пчелния рояк и ще имате колкото искате пчели, но не и пчелен

131 Maistre, J. de. The Pope: Considered in His Relations with the Church, Temporal Sovereignities, Separated Churches and the Cause of Civilization (1817, English translation 1850), p. 143.

кошер”¹³².

За френския консерватор монархията е неразривно свързана с нацията. Ето защо той свързва легитимността на царската власт с нейния наследствен характер и национален произход. Съвършената монархия не трябва да се основава на узурпация, понеже чуждата власт „... носи на народа не порядък и мир, а угнетение и тирания, а службата в нейно име – е най-голямото нещастие за хората”¹³³. Поради това най-свещено и неизменно национално право, според дьо Местр, е изборът на нов крал в случай на прекъсване на династията. Задължението на народа към царската власт е свързана с послушание, а монархията, от своя страна, е свързана с поданиците чрез поредица от ангажименти. Такава форма на държавно управление е «най-добрата форма на упражняване на суверенитет», която може да осигури най-голяма полза за най-голям брой на хора, на най-голяма територия, за най-дълго време – благодарение на по-развита система на диференциация на обществото, както и от взаимна отговорност и приемственост от представителите на владетелското семейство.

Едновременно с това, монархията трябва не само да защити страната от външни проблеми, но и да я пази от собствения си произвол и да не допуска властта ѝ да се превърне в тирания. Това изисква да се създаде

¹³² Цит. по Дегтярева, М, Понятие суверенитета в политической философии Ж. де Местра. Полис. 2001, N 3, <http://www.politstudies.ru/N2004fulltext/2001/3/12.htm>, 06.06.2010.

¹³³ Пак там.

система за съдържане и контрол по отношение на самата монархия. Освен отговорността пред Бога, владетелят е длъжен да се съобразява или по-скоро да ръководи поверената му държава съобразно приципите, които са установени в нея и са доказали своята правилност, издържайки проверката на времето. Кралят трябва да се съобразява и със законите, като освен това има и независима съдебна власт – магистрати. В името на разделението на съдебната власт между него и народа, кралят му предоставя законно-свещателни функции, като в случая с Франция това са Генералните щати. Съсловното представителство също може да се разглежда като социален противовес на монарха. Към категорията «естествени» средства за регулиране на поведението на владетеля, дьо Местр отнася традицията и общественото мнение.

Накрая, важен елемент, смекчаващ политическата власт на краля, е сакралният характер на законите и нормите, и участието на духовенството в управлението на държавата. Според френския консерватор това участие на духовенството в управлението, наистина не е в политическото, а по-скоро в административното, се явява традиционно за Франция. Дьо Местр твърди: „Не вярвам, че друга европейска монархия е използвала за благо на държавата по-голям брой висши духовници в светското управление”¹³⁴. Благодарение на това Франция се превръща в своеобразна теокрация, което

¹³⁴ Местр, Ж. дьо. Размишления за Франция. С., 1996, с. 69.

според него й позволява да просъществува дълго време. Консерваторът се гордее, че родината му е била „...начело на религиозната система и не без основания нейният крал беше наречен много християнски...“¹³⁵. Според него мисията на Франция е да упражнява в Европа „истинската и неоспорима власт“, т. е. да управлява от и в името на Бога. Ето защо престъплението на революционерите е огромно – те разрушават не само земния, но и божествения ред.

Жозеф дьо Местр счита, че равновесието, което е характерно за Франция преди революцията, е система на взаимно съдържане на монархията и нацията, която гарантира държавното политическо статукво. Той е убеден, че до революцията французите са били щастливо управлявани от неписана конституция, която представлява „една смесица от свободата и авторитет на законите...“¹³⁶. Консерваторът мисли, че „всички влияния бяха добре уравновесени и всеки беше на мястото си“¹³⁷. Добрият баланс на силите, според него, е факторът, който помага за превръщането на родината му във водеща европейска и световна държава.

С течение на времето възгледите на дьо Местр за суверенитета еволюират в посока на увеличаване на религиозния авторитет. Френският консерватор става привърженик на идеята за папоцезаризма. Според него папата трябва да е върховен съдник на всички владетели и именно неговата оценка да е последна. Той развива

135 Пак там, с.17.

136 Пак там, с. 69.

137 Пак там, с. 70.

тези свои идеи след като напуска Русия и именно те са основната разлика между него и руските консерватори. За руснаците принципът на цезаропапизма е основен и църквата е подчинена на светската власт и е неин помощник. Такава е практиката в православния свят и още Източната римска империя залага на това правило при изграждането на държавната си идеология. В Западна Европа събитията се развиват по различен начин. След падането на Западната римска империя през 476 г. папата остава единственият авторитет. От него западните владетели получават своята власт, което го превръща в човека с най-голям авторитет сред католиците. Тези особености несъмнено се отразяват в политическата философия както на Запад, така и на Изток.

Жозеф дьо Местр в Русия

Заселвайки се в Петербург в началото на 1803 г. като посланик на сардинския крал, Жозеф дьо Местр остава в империята до 1817 г., като именно там създава своите основни литературни произведения. Още преди да пристигне в руската столица, той е известен със своето произведение „Размишления за Франция“, посветено на Френската революция, където предлага своето тълкувание за събитията, нарича я „сатанинска“, въпреки че признава, че има някои обективни причини, довели до нея. Според него революцията е божие

наказание за нарушаването на земния порядък¹³⁸. Репутацията на Жозеф дьо Местр предшества неговото пристигане в руската столица. След установяването си в Санкт Петербург той е търсен заради политическите си убеждения, религиозността и известността си. Посланиците на Австрия и Англия го приветстват като съюзник срещу Наполеон. Заради своите качества и ревностен католицизъм, той намира добър прием във всички салони и кръгове на висшето общество в Русия, които симпатизират на римската църква. По тези причини дьо Местр установява много добри отношения и с йезуитите. По това време тяхното влияние в империята е значимо, а благодарение на своя словесен и ораторски талант френският мислител намира добър прием и сред руските благородници, които са антинаполеоновски настроени.

Намирайки се в Русия, френският консерватор не само развива своята общоконсервативна доктрина, не само пропагандира своите идеи за обединяване на всички християнски монархии в общочовешко братство и даже общочовешка република под върховенството и ръководството на най-висшата църковна власт, т.е. папата, но и има активно участие във вътрешната политика на империята. През 1810-1811 г. той предава на тогавашния министър на народното просвещение А. К. Разумовски редица свои бележки, в които излага своите мисли за вътрешното устройство на държавата и своите предложения за промени в областта на просвещението.

138 Пак там, с. 17-28.

Именно по линия на образованието дьо Местр си създава контакт със създателя на прочутата трирема на руския консерватизъм – православие-самодържавие-народност граф Сергей Уваров. Двамата поддържат кореспонденция през периода 1811 - 1814 г. Англоезичният историк Дейвид Едуардс¹³⁹ изследва влиянието на френския консерватор върху руското просвещение, а също така диалога и обмена на идеи между двамата благородници. М. И. Дегтярева насочва усилията си в същата посока и посвещава на въпроса специална статия¹⁴⁰.

Дейвид Едуардс пише: „Уваров и дьо Местр се борят срещу новите тенденции, които навлизат в руското общество и политика, макар че защитават различни методи на борба, често достигат до еднакви заключения“¹⁴¹. Според същия автор между двамата има взаимно влияние, което е отразено в Уваровата триада. Освен това френският консерватор има влияние и върху образователната политика на Русия, следвайки неговите съвети образованието има религиозна насоченост.

Основна тема на кореспонденцията между тях е образователната политика на империята, но в писмата им протича обмен и на политически идеи. Повод за диалога между двамата е трудът на Сергей Уваров „Проект за

139 Edwards, D. Count Joseph Marie de Maistre and Russian Educational Policy, 1803-1828. Slavic Review, Vol. 36, No. 1 (Mar., 1977).

140 Дегтярева, М. «Лучше быть якобинцом, чем фейяном»: Жозеф де Местр и Сергей Семёнович Уваров. Вопросы философии. М., 2006. № 7.

141 Edwards, D. Count Joseph Marie de Maistre and Russian Educational Policy, 1803-1828. Slavic Review, Vol. 36, No. 1 (Mar., 1977), p. 60.

Азиатска академия”, на който дьо Местр пише рецензия. В тяхната кореспонденция се обсъждат много по-широк кръг въпроси. В „Проекта” президентът на Руската академия на науките апелира за по-сериозно научно изследване на Изтока, което би подобрило контактите с него и би укрепило геополитически интереси на Русия в този район: „Русия имаща близки отношения с Турция, Китай, Персия и Грузия, може не само да съдейства <...> за общото просвещение, но и да изпълни своите най-заветни интереси; никога, до сега, държавните интереси не са съвпадали така с великите нравствени цели на цивилизацията”¹⁴². Това, което прави силно впечатление на сардинския посланик е консервативната система от ценности, изповядвани от руския благородник и особено това, че Уваров споделя убеждението за религията – християнството, която има първостепенно значение при решаването на държавническите въпроси.

В първото писмо на дьо Местр до руския учен има едновременно похвала и несъгласие, което разкрива два вида консервативен мироглед. В положителната част от писмото французинът изказва своето задоволство от това, че младият руски публицист има свое разбиране за историята, обосновано от консервативната идеология. Дьо Местроткрива в „Проекта” на Уваров антипрогресивно възприемане на историята като световния декаданс, на постепенното отдалечаване от състоянието на изначално съвършенство – идеи напълно съвпадащи с неговите,

142 Цит по: Дегтярева, М. «Лучше быть якобинцом, чем фейяном»: Жозеф де Местр и Сергей Семёнович Уваров. Вопросы философии. М., 2006. № 7. 106.

които той по-късно излага в „Санкт Петербургски вечери”. Усещайки консервативната ориентация на младия руски учен, французинът му предсказва голямо политическо бъдеще, казвайки, че неговият труд „дава много и обещава да даде още повече”¹⁴³.

Това, което не допада на дьо Местр в идеите на Уваров е неговата религиозна търпимост. Опасенията на французина са свързани с протестантите, тъй като за него католическата църква заема първостепенно значение. Руският благородник в ранните си години е обхванат от духа на времето и идеите в руското общество, към които е съпричастен и руския император Александър I в началото на XIX в., за създаване на обща християнска империя. Тя трябва да включи тримата императори и съответно да бъде изградена в дух на търпимост между различните християнски течения. Това нещо изглежда неприемливо за французина, за когото папата е най-големият земен авторитет и съответно католицизмът е истинското християнство.

След като през 20-те години на XIX в. става ясно, че християнското единство няма да бъде постигнато, Уваров постепенно променя своите идеи и достига до идеята за трите начала на руския консерватизъм: православие-самодържавие-народност. Руският общественик вече е противник на религиозната търпимост, а поставянето на християнството на първо място, т.е. издигайки го като водещо начало в империята, показва близост с дьо Местр, който също го поставя на първо място.

Вярно, че французинът говори за католицизъм, а руснакът за православие, но въпреки това и двамата са за върховенството на християнството като държавен принцип. Различията между двамата идват пак от традицията – на Запад папоцезаризъм, а на Изток – цезаропапизъм. Консервативната идея е обща, но в зависимост от мястото, в което тя се развива се появяват и някои специфики, които са обосновани от това, което е основно за консерватизма – традицията.

Бидейки високо образован и с голям жизнен и политически опит, Жозеф дьо Местр едновременно с това е и краен поддръжник на крепостническата система. Той убедено твърди, че империята не може да съществува без робство, а единствената опора на монархията може да бъде аристокрацията и въпреки всичките ѝ недостатъци тя е незаменима. Френският консерватор предвижда всеобщ пожар в Русия, ако 36 милиона крепостни или както той ги нарича – роби бъдат освободени. Посланикът на Сардинското кралство се противопоставя даже и на освобождаването на крепостни от помещиците, като се опасява от разорението на последните.

Жозеф дьо Местр вижда в евреите сериозна заплаха за източната империя, поради това, че голяма част от тях се е съсредоточила там, а в числото на техните покровители е самият Наполеон, най-големият враг на Русия от началото на XIX в. Френският консерватор разглежда литературата и науката изобщо като вредни и препоръчва да не се преподават в училищата такива науки като история, география и даже икономика.

Сардинският дипломат настоява също така учителите да бъдат само руснаци и в никакъв случай чужденци, особено немци и протестанти. Същевременно той се бори за покровителство на католическата църква и за сближаване на руското православие с католицизма.

Съветите на Жозеф дьо Местр, неговата загриженост към вътрешните дела на Русия, политически, обществени и икономически, са искрени. Той намира в източната империя последната сила, можеща да се противопостави на революцията и поради това се опитва всякак да ѝ помогне и запази обществено-политическия ѝ строй. Руските консерватори разглеждат опитите на сардинския посланик да съхрани системата и да им помогне като огромна чест. Жозеф дьо Местр е много популярен в техните среди и добре приет сред тях. Той се е познавал с лидерите на това руско движение – Александър Шишков и Николай Карамзин¹⁴⁴. Сардинският дипломат присъства на известната реч на Шишков "За любовта към отечеството". Известна е също идейната му близост с оберхофмаршал Николай Толстой, който е един от най-яръкните противници на т.нар. "млади приятели"¹⁴⁵ на императора и същевременно с това е близък със самия Александър I.

144 Машкин, С. Литературные взаимоотношения России и Франции XVIII-XIX вв. Лит. Наследство. N 29-30. М., 1937, с. XXV; Рус. Старина. 1886, N 9, с. 575.

145 Т.нар. "млади приятели" на Александър I са кръг от негови приближени с либерални и демократични идеи.

Жозеф дьо Местър и руският консервативен проект

Жозеф дьо Местър отначало има статут на официален представител на крал без кралство и в това си качество се бори за дипломатическа и финансова помощ за Сардиния. Благодарение на своя талант и ораторски способности той става бележита фигура в политическия живот на Петербург. Така постепенно френският консерватор става един от най-доверените хора на Александър I, а причините за това негово издигане не са напълно изяснени и до днес. Според едни от най-авторитетните изследователи на проблема – Робер Триомф¹⁴⁶ и М. Степанов¹⁴⁷, императорът иска да използва католика за „умиротворяване“ на Полша преди началото на военните действия от 1812 г. По молба на царя дьо Местър изготвя манифест за провъзгласяване на Полското кралство, но вече е късно и на 26 юни 1812 г. Варшавският сейм обявява възстановяването на Полша.

Императорът има толкова голямо доверие в сардинския посланик, че се вслушва в съветите му относно предстоящата война с Наполеон. Популярността на френския консерватор в петербургските салони, неговата литературна слава, познания и вкус имат голямо значение за високо образования император. Според Александър Струдза, негов съвременник и също човек

¹⁴⁶ Triomphe. R. Joseph de Maistre, *Étude sur la vie et sur la doctrine d'un matérialiste mystique*. Geneva, 1968.

¹⁴⁷ Степанов, М. [Шебунин А.Н.], Вермель, Ф. Жозеф де Местър в России. Литературное наследство. Руская культура и Франция. I., т. XXIX-XXX. М., 1937.

със силни позиции в руския царски двор: „Дьо Местър безспорно е най-влиятелният персонаж в Петербург по времето на Александър I“¹⁴⁸. Доверието на императора към френския консерватор стига дотам, че именно неговият проект за паметник на Пожарски и Минин¹⁴⁹ в Москва е одобрен.

Със започването на Наполеоновите войни и поради надвисналата революционна заплаха в Русия се появява нуждата от изработването на консервативна идеология, която да отговори на предизвикателството. Такава задача е поставена на дьо Местър от княз Алексей Голицин и в отговор на това той създава труд, останал в историята с названието „Четири глави за Русия“¹⁵⁰, където излага своя консервативен проект за управлението на Източната империя. По същото време негов неволен конкурент се оказва руският историк Николай Карамзин, който получава същата задача от великата княгиня Мария Павловна. В резултат на нейната молба той пише в Твер през февруари 1811 г. „Записки за древна и нова Русия и нейните политически и граждански отношения“¹⁵¹. Едва ли Жозеф дьо Местър е имал някаква представа за проекта на Карамзин, защото той остава строго секретен и почти никой не знае за съществуването му. Записката

¹⁴⁸ Triomphe. R. Joseph de Maistre, *Étude sur la vie et sur la doctrine d'un matérialiste mystique*. Geneva, 1968, p. 305.

¹⁴⁹ Кузма Минин и Дмитрий Пожарски са освободителите на Москва от полско владичество. През 1612 г. заедно със земското опълчение освобождават столицата и прогонват нашествениците.

¹⁵⁰ Местър, Ж. де. Сочинения. СПб., 2007.

¹⁵¹ Карамзин, Н. Записка о древней и новой России в ее политическом и гражданском отношениях. М., 1991.

на Карамзин е случайно открита през 1836 г. и едва тогава тя добива публичност.

Обстоятелствата около запознанството на царя с работата на Карамзин са недостатъчно добре изяснени, но е факт това, че неговата реакция не е била положителна и в резултат творбата е предадена на забвение. Също така се знае, че Карамзин се е ползвал с благоразположението на царя до неговата височайша визита в Твер през март 1811 г., където след приятелска вечеря следва внезапна промяна в поведението на Александър и студено сбогуване. Царят сменя своето отношение към историка едва след войните с Наполеон.

И така двата проекта са представени на Александър I в рамките на една година. Минусите в работата на дьо Местр са неговата религиозна принадлежност и чуждият му произход. Въпреки това френският консерватор печели доверието на императора и така през февруари 1812 г. дьо Местр става личен секретар на руският владетел, а в задълженията му се включва даже редактирането на секретни писма.

“Четири глави за Русия” и “Записката..” на Карамзин представляват, от една страна, близки по своето съдържание и смисъл произведения, но същевременно с това между тях съществуват и определени различия. Най-големите съвпадения в концепцията на двамата претенденти за ролята на държавни идеолози, са антилибералната критика и противопоставянето на консервативната конкретност на либералния абстракционализъм. Интересно е, че въпреки логиката,

дьо Местр се оказва в по-изгодна позиция от Карамзин. Руският консерватор е искрен патриот и русофил и за основна тенденция в руската история той счита развитието и укрепването на самодържавната власт. Дьо Местр не е апологет на руската политическа традиция и поради това се намира в затруднение. Той трябва да използва против либералните си опоненти традицията, а според него в руските условия тя въобще не е повод за възхищение. Ето защо, за французина остава да придаде на работата си теоретичен характер и да представи традиционното развитие като най-висша политическа ценност. Изпълнявайки тази своя задача с много ловкост и финес, той успява да спечели симпатиите на руския император, може би точно, защото е чужденец.

И в двете произведения се поддържа теорията за самобитността на руската култура и различието ѝ от европейската. Това се разглежда като положително и утвърждаването на изключителното своеобразие на Русия се приветства и от двамата автори. Карамзин и дьо Местр са против пренасянето на руска почва на западните форми на управление, въпреки че Карамзин не отрича някои положителни моменти в западните държавни практики.

Оценките на Карамзин и дьо Местр за император Петър I са също до някъде сходни. Французинът нарича Петър „убиец на своята нация” и добавя: „отнемайки собствените обичаи, нрави, характер и религия той предава Русия на чуждоземни шарлатани и я превръща в играчка на

безкрайни промени”¹⁵². Според Карамзин : „Петър не иска да вникне в истината, че народния дух съставлява нравствено могъщество...с изкореняването на древните навици и представи, представянето им като смешни и глупави, величаенето и въвеждането на чужди такива владетелят унижава Русия и руснаците в собственото им сърце...”¹⁵³. При коментарите за императора-реформатор отново се забелязва тенденцията посланикът на Сардинското кралство да заема по-радикална позиция от своя руски съмишленик.

Ако за Карамзин Петровата епоха е време на политическо заблуждение, то за дьо Местр Петър I подкопава руската национална традиция. Главните обвинения по адрес на царя-реформатор от страна на френския консерватор са базирани на неговата отрицателна политика към църквата и религиозността. Според дьо Местр основната причина за това е желанието му да наложи просветителските идеи и атеизма.

Посланикът на Сардинското кралство счита, че има два исторически начина за обуздаване на порочността на човешката воля – робството и религията. Сравнявайки католическото и православно вероизповедание, дьо Местр стига до заключението, че в Русия, където духовенството не разполага нито с влияние, нито с власт, освобождаването на крепостните би било равносилно на катастрофа. Като допълнителен аргумент, подкрепящ

¹⁵² Местр, Ж. де. Петербургские письма. СПб., 1995, с. 179.

¹⁵³ Карамзин, Н. Записка о древней и новой России в ее политическом и гражданском отношениях. М., 1991, с. 18.

неговата теория, той изтъква географското своеобразие на Руската империя и особеностите на националния ѝ характер. Голямата територия на Русия не ѝ позволява, от съображение за политическа сигурност да се откаже от юрисдикцията на помещика, която разделя заедно с държавата управленската функция. Подобни идеи има и Карамзин: „сега дворяните, разпръснати из цялата империя, съдействат на монархията за пазенето на тишина и нейното преустройство, отнемайки от тях властта на пазители, той както Атлас трябва да крепи Русия на раменете си - ще я удържи ли?”¹⁵⁴.

Жозеф дьо Местр се отнася към особеностите на руския национален характер със симпатия, но не пропуска да спомене отсъствието на умереност в нравите на имперския народ. Ето защо според него опитът да се приложи европейска свобода на руска почва неизменно би довело до бунт и смут.

Жозеф дьо Местр и Николай Карамзин са привърженици на еволюционния път в човешкото развитие и поради това те мислят, че разрешаването на обществените проблеми и провеждането на социална реформа трябва да се случи постепенно. Френският консерватор счита, че крепостната система ще се преобразува от само себе си с течение на времето. Той твърди: „ако освобождението трябва да се случи в Русия, то трябва да се случи по естествен път”¹⁵⁵.

Анализирайки политическото състояние на

¹⁵⁴ Пак там, с. 18.

¹⁵⁵ Местр, Ж. де. Сочинения. СПб., 2007, с. 42.

Русия, дьо Местр стига до извода, че на държавата е нужна външнополитическа изолация, за да избегне разпространяващата се европейска революционна вълна. Карамзин също изказва мнение че „мъдростта на московските владетели се състои в отклонение от участие във всякакви европейски дела, които са много по-приятни за суетните монарси, отколкото полезни за държавата“¹⁵⁶.

По-мекият тон на Карамзин по отношение на външнополитическата изолация отразява космополитичния характер на руското дворянство. За руския консерватизъм най-важно значение имат промените - как новото да бъде заимствано от старото и национализмът да не е един от основните му принципи. Даже когато през втората половина на XIX век се заражда руският национализъм, консерваторите се разграничават от него. От друга страна, тезите на дьо Местр от “Четири глави за Русия” и особено от “Санкт Петербургски вечери”, където той призовава руснаците да се върнат към традиционните си ценности, са много по-радикални. Колкото и да е странно, французинът е един от първите в Русия, който не само предлага битов консерватизъм, но и външнополитическа изолация като норма на държавно поведение и политическа стратегия.

По отношение на характера на монархическата власт и нейната социална опора руският и френският консерватори имат разминавания. Докато Карамзин

¹⁵⁶ Карамзин, Н. Записка о древней и новой России в ее политическом и гражданском отношениях. М., 1991, с. 12.

разглежда целия руски народ като основа на монархията и на държавата, дьо Местр вижда в аристокрацията единствената опора на властта. Не случайно основа на руския консерватизъм става прословутата Уварова триада – православие – самодържавие - народност, като тези три елемента се разглеждат като едно неразривно цяло. В заключение може да се каже, че консервативните позиции на Жозеф дьо Местр са по-крайни и радикални от тези на Николай Карамзин, което е обосновано от неговия по-голям политически опит.

Влиянието на Жозеф дьо Местр при изграждането на руската консервативна идеология е значително и следващите поколения се опират на неговия авторитет и мъдрост в борбата си с революцията и нейните идеи. Така постепенно Русия се превръща в държава с много стабилна консервативна традиция, предизвикваща възхищението даже и на германския канцлер Ото фон Бисмарк¹⁵⁷. В своите спомени той разказва една случка, която е показателна за руския традиционализъм:

“С друга руска особеност имах случай да се запозная наскоро след пристигането си в Петербург през 1859 година. В първите дни на пролетта на същата година, принадлежащото тогава към двора общество се разхождаше в лятната градина между двореца на Павел и Нева. Там на императора направи впечатление, че в средата на една тревна площ стоеше часовая. Тъй като на въпроса защо стои там, войникът може да отговори

¹⁵⁷ Вж. повече: Бисмарк, Ото фон. Спомени, т. I. С., 1994.

само: "Така е заповядано", императорът нареди на своя адютант да се осведоми в караулното помещение, но не получи друго обяснение, освен че часовоят стои там на пост зиме и лете. Първоначалната заповед не можела вече да се открие. Тази история станала злободневна тема на разговорите в двора и стигнала до знанието на прислужниците. Един от тях, стар пенсионер, се яви и съобщи, че един ден в лятната градина, когато минавали покрай часовоя, баща му рекъл: "Той все още стои и охранява цветето. Императрица Екатерина видя на това място веднъж много рано напролет едно кокиче и заповяда да се вземат мерки да не бъде откъснато". Тази заповед била изпълнена с поставянето на часовой и оттогава той стоял години наред. Такива неща дават повод за критика и смях, но те са израз на първичната твърдост и упоритост, върху които почива силата на руския характер по отношение на останала Европа"¹⁵⁸.

Русия се превръща в убежище за европейския консерватизъм, като тази идея търпи развитие, а голяма част от руските консерватори като Фьодор Достоевски, Николай Бердяев придобиват световна известност.

Заклучение

Западните консерватори дават на руските последователи рамката и основата, върху която те изграждат своята политическата идеология. Естествено руският консерватизъм има своите специфики и

оригинални моменти, но те не противоречат на западните, а по-скоро ги допълват и правят доктрината пригодна за руската реалност. За създаването на прословутата триада на Уваров православие-самодържавие-народност, станала база на руския консерватизъм, могат да се търсят по-стари влияния още от Източната римска империя. Но в края на краищата влиянието на Римската империя и Византия при формирането западноевропейските държави е неоспоримо и това дава основания да се говори за общоевропейска консервативна идея, разбира се, с някои особености, но с обща крайна цел – запазване на статуквото и реда. Основната разлика, която съществува между руските консерватори и западните, е тази за върховенството на властта. Практиката в православния свят още в Източната римска империя залага на правилото на цезаропапизма при изграждането на държавната си идеология. В Западна Европа поради различния ход на историческите събития – падането на Западната римска империя през 476 г. – светската власт губи позиции и църковната власт – папата остава единственият авторитет. В Русия не отричат високото място на църквата в държавната йерархия, но тя трябва по-скоро да помага на императора и да му служи, а не да ръководи страната. Въпреки това различие, би било неправилно руският консерватизъм да се отделя от западноевропейския и да се разглежда като изолиран случай. Консервативните ценности, споделяни в Европа са единни – монархия, религия, народ, а като основа на държавността се поставя традицията.

Едмънд Бърк пръв обособява факторите, които стават водещи за европейския консерватизъм – монархизъм, религиозност и традиционализъм. Философията му е изградена от няколко водещи принципа - преклонението пред църквата и религията, пред установения закон и статуквото, скептицизмът към амбициите на човешкия разум да сътвори общовалидни принципи в политиката. Според Едмънд Бърк религията, моралът и политиката се разглеждат като неразривно цяло.

Консерваторът не е противник на реформите, но според него те не трябва да се противопоставят на традициите, а напротив трябва да са направени така, че да укрепват или възстановяват традициите, т.е той е привърженик на еволюционната теория за развитието на обществото. Според него най-важните основи за изграждането на всяко общество са религията, допълнена с разумни закони. Едмънд Бърк няма пряко влияние върху руските консерватори, но идеите му достигат до Източната империя пренесени и доразвити от негови съмишленици като Жозеф дьо Местр.

Френският консерватор има водещо значение за формирането на руската консервативна идея. Той е от привържениците и пропагандаторите на идеята за създаването на единна християнска нация в Европа. Безспорно е влиянието му върху император Александър I и конкретно върху проекта му за Свещения съюз като обединение на християнските владетели и народите им в единна християнска нация.

Жозеф дьо Местр има пряко влияние при формирането

на руските консервативни нагласи в обществото. Той общува с видни руски държавници и общественици и излага идеите си за развитието на Русия и в писмен вид. Консерваторът предава на министър на народното просвещение А. К. Разумовски редица свои бележки, в които излага своите мисли за вътрешното устройство на империята и своите предложения за промени в областта на просвещението. Негова е идеята образованието в Русия да има религиозен характер, а не светски, като превенция срещу революцията.

Жозеф дьо Местр води кореспонденция и със създателя на руската консервативна формула православие-самодържавие-народност, Сергей Уваров. Между двамата има взаимно влияние, което е отразено в Уваровата триада. Поставянето на християнството на първо място, т.е. издигайки го като водещ принцип в империята, показва идейна близост с дьо Местр, който също счита религията за най-важна.

Поради надвисналата революционна заплаха в Русия се появява нуждата от изработване на консервативна идеология, която да узакони статуквото. Такава задача е поставена именно на дьо Местр от княз Алексей Голицин и той създава „Четири глави за Русия“, като консервативен проект за управлението на Източната империя. В него французинът поставя няколко принципа, които стават водещи за руския консерватизъм - традиционното развитие е най-висша политическа ценност, пренасянето на руска почва на западните форми на управление е погрешно, на

държавата е нужна външнополитическа изолация, за да избегне разпространяващата се европейска революционна вълна, монархията е най-добрата форма на управление, защото е низпослана от Бога, религията и Църквата, те трябва да бъдат основите, върху които да се изгражда империята, отрицателното отношение към Петър I е заради реформите и негативната му политика към църквата и религиозността. Така консервативната европейска идея се пренася в Русия и тя бива утвърдена и доразвита от едни от най-блестящите умове в империята, през втората половина на XIX, началото на XX век – Николай Данилевски, Константин Леонтиев, Иван Аксаков, Фьодор Достоевски, Михаил Катков, Константин Победоносцев, Лев Тихомиров и Николай Бердяев.

THE FORMATION OF MODERN WESTERN EUROPEAN CONSERVATISM AND ITS EFFECT ON THE RUSSIAN CONSERVATIVE IDEA

Svetoslav Manoilov

It is hard to understand the Russian history, despite its originality, if the processes that happen in the Eastern empire, and before that are born and developed in other European states, are ignored. The case with the conservatism is the same - its philosophy was born and has developed in Western Europe and its Russian version cannot be studied effectively if it is separated from its European

context. The European conservatives give the Russians the frame and the bases on which they build their own philosophy. Naturally, Russian conservatism has its own specifics and original moments. The origins of the famous triad of Uvarov orthodoxy- autocracy-nationality could be found back in time in the state's philosophy of the Eastern Roman Empire. But finally the influence of the Roman Empire and Byzantium in the process of foundation of the states in Western Europe is undisputable and therefore it is correct to speak about common European conservative idea, of course, with some specifics but with one and the same final goal – the prevention and protection of order and status quo. The main difference between the Western and the Russian conservatives is about the supremacy of Power. The practice in the Orthodox world, since the Eastern Roman Empire, is the dominance of the principle of cesaropapism. In Western Europe the different course of historical events - the fall of the Western Roman Empire in 476 A.D., led to the weakening of the state power and the strengthening of the power of the church, precisely of the authority of the pope. That's why in Russia the Church has its high place in the state hierarchy but its purpose is to serve the emperor's power. Despite the differences it is wrong to separate the Russian conservatism from the European because the conservative values are the same – monarchy, religion and people and the leading state principle is also the same – the Tradition.